

Ženski pokret

ORGAN ALIJANSE ŽENSKIH POKRETA U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI

UREDNICI:

Alečizija Štebl,
Beograd Mletačka ul.
Br. 8 Telefon br. 26-153.

Darinka Stojanović,
Beograd, Njegoševa ul.
br. 23. Telefon 25-131.

VLASNIK ZA A. Ž. P.

Milica Dedijer
Beograd, Bal-
kanska ul. broj 9

BEOGRAD

Januar-mart

1936

God. XVII Br. 1-3

ADMINISTRACIJA:

Knez Mišailova
ulica broj 46-1
Beograd

PRETPLATA ZA GODINU:

Din. 36.— za Jugoslaviju;
Din. 50.— za inostranstvo
ili 15.— Iranaka.

BROJ POŠTANSKOG ČEKOV-
NOGRACUNA 53191 ● IZ-
LAZI SVAKOG 15 U MES.

S A D R Ž A J:

Članci:	Strana
O jednakom moralu	D-p Masha Živžanović 2
Položaj žena u muslimanskom društvu	Ahmed Ljubunčić 8
Bosanko-hercegovački muslimani	Ahmed Ljubunčić 21
Индивидуална психологија и женски покрет с нарочитим обзиром на васпитање жене	Јулија Бошковић 24
Beleške:	
Prva žena pretседnik banke u Jugoslaviji —	32

... Ciljeve koje smo sebi postavili, moramo postići po svaku cenu. Stoga svaki od nas građana ima vazda sam sebi da da lozinku: „Napred! Napred! Vazda napred!“

Gazi Mustafa Kemal

О једнаком моралу

На примједбе многих да је цинизам баш данас говорити о једнаком моралу, т. ј. о најизграђенијој форми морала, ми тврдимо: иако дјела људи данас негирају морал, а својим моралом многи постизавају своју материјалну обезбеђеност и власт, или оправдавају преживјеле конвенције, ми оправданом тврдње да морал постоји и да има тенденцију да се усавршава, налазимо у психологији човјека и културној историји народа.

Морал је тежња људске свијести за хармонијом у себи и око себе. Та индивидуална тежња имала је одувјек и свој колективни израз у форми неписаних и писаних обичаја и закона из свих епоха људске еволуције, по којима су људи желели да се равнају како би ту хармонију постигли. Њихова жељена хармонија није уистини била она, којој тежимо данас ми. Она је била израз тадањих њихових духовних и умних стања, изражених и формулисаних од појединаца, у своје доба умно и духовно најизграђенијих личности. Како би провођење њихових прописа постигло што јачу извршну моћ, дато им је божанско, т. ј. над или изванљудско обиљежје, а личности које су им дале изрза, ако нису биле симболичке или митолошке, сматране тумачима божије ријечи и пророцима, постале су организатори религија.

Тако су религије од најдавије прошлости до данас задржале службено признато право да постављају и да бране већ постављене моралне принципе.

Упоредо са религијама налазимо из најстаријих времена покушаје појединих личности да одреде свој став према манифестацијама природе у човјеку и ван њега. Ти људи су стварали филозофске системе, окупљали око себе једномишљенике и образовали школе; и медитативне личности са својим схватањима морала — па и данас још — морају да се определијеле за неки од постојећих филозофских система. ако желе да њихови закључци постигну карактер научне озбиљности.

Филозофи се у својим закључцима нису ослањали на мистериозна збивања и божанска откровења, на обећања неке среће изван органског живота и подређивању свег органског неком фантастичном циљу, него су своја искуства прли из личног схватања, разумијевања и просуђивања и из *исцине*, какву су могли у своје вријеме да упознају. Из тих разлога, филозофије нису биле у стању да

створе за своја убеђења неке покрете масе, какве су стварале религије.

Међутим, многа морална начела, и то баш она, најодлучнија за вођење здравог нормалног живота, садржана у религијским и филозофским прописима показала су се двосмисленима и недоследним, и нису се могла уджрати. Морални принципи садржани у религијама зато што:

1) религије траже вјеровање, а не истраживање;

2) што у религијама право тумачење „божије ријечи“ присваја извјесна група људи, који од те професије угодни живе. Живећи од те посредничке функције те групе људи умјесто да приближе човјека његовим „божанским тежњама, усавршавању“, оне га одбијају и повећавају јаз између људи и њиховог Бога, како би своју интервенцију осигурали (римски аугури, опраштање грехова, молитве за пobjеду оружја и т. д.);

3) што из истих разлога ниједна религија неће да се користи резултатима умнога рада људи и њиховим новим спознањима о природи, него сваку нову истину гуши и зауставља, а ако је мора признати, удешава је на свој начин и за своје сврхе. Fülöp Müller: Istorija jezuitizma.)

Морални принципи садржани у филозофским системима немају практичне вредности, јер су аристократско, бескрвно интелектуализирање (интересантно до душе као манифестација духа, као поезија) и непримењиви због једностраности, због недовољне јасноће, која би искућчила двоструко и вишеструко тумачење и контрадикторно примењивање.

Да је тако било, није ни чудно ни опасно, јер су — како је већ прије речено и религије и филозофски системи и њихови морални принципи — израз свог времена. Али да принципи увијених филозофија и петрифицираних религија још и данас хоће да воде човјека, који је у природним наукама, у психологији и социологији далеко закорачио и када су сазнања из ових области позната и масама, а отварају им се веће могућности спознавања, опасно је, јер ствара дуализам, да не кажемо анархију, умјесто хармоније, што се нарочито опажа и има фаталних последица у погледу моралних принципа који се односе на сексуалитет човјека, а о којима треба нарочито да говоримо.

II

Зашто Женски покрет да говори о моралу уопште и о двоструком, т. ј. о потреби једног морала специјално? Да не мисли когод да тиме прекорачује своју компетенцију или свој радни програм?

Женски покрет није само борба жена да постигну равноправност у погледу образовања, заослења и при доношењу закона, него је тај покрет који у 47 држава свијета има многобројне своје организације, борба за афирмацију и примјену свих духовних и умних особина жене, које су особине до сада биле сисџемајским угушиване, криво угушиване и свјесно злорабљене, и чије ојсусјство се врло тешко осјећало у организацији друштва и његовим функцијама.

Природно — правни друштвени поредак матријархата припада предхисторији, а како и под којим се условима развио патријархат и истовремено с њим отпор жена против потчињености и њене борбе за самосталност, није предмет само историје феминизма, него предмет биолошких, нарочито науке о наслеђу и еугеници, истраживања људског рода, предмет филозофије, психологије и социологије. Ове су научне методе до данас толико разсвјетлиле анатомски — физиолошки и психолошки човјека (мислим: жену и мушкарца), друштво и читаву природу око њих, да о неком злу претстављеном само у једном полу, о некој супериорности или инфериорности или трагичној судбини полова (схватање заступљено по св. Аугустину, Шопенхауеру, Ничеу, Вајнингеру и Немилову) не може бити озбиљног говора, него је напротив доказано да све, *физиолошке и психолошке постојеће разлике, неминоване у читавом органском животињу, једнако су важне и једнако пошребне у коначној хармонији козмичког стварања.*

До недавна сасвим, па и данас још су великим дјелом жене духовно заробљене, без слободе да усавршавају своје способности и без могућности да их примењују; заробљене су и физички (ноге Кинескиње, вратови инсуланки, покривене муслиманке, мидери, ципеле и т.д., и т.д.) што још данас многим женама смета да им правилно функционисну крвоток, дисање, пробава, па према томе и мозак и нерви. До сада су само поједине жене реагирале на сва ова насиља и тражиле промјену. Али те велике бунтовнице, које је имао сваки вијек, сматране час полубожанствима и пророчицима, час вјештацама или хистерикама (као и данас), иако нису могле

да изведу *шрајне* промјене (пролазних је било), дале су повода дубљем посматрању њихове физичке и психичке природе и у њима су напокон ипак открили и мозак и нерве, душу и интелегенцију, и притјешњени социјалним и економским приликама почели им по мало давати могућности оспособљања за рад и за самосталну егзистенцију.

Тек пошто је таквим утицајем и потицајем жена изграђено опште схватање о потреби и равноправности биполаритета, т. ј. обих форми сексуалитета, које схватање, на жалост, има још много противника међу женама и мушкарцима незналицима и тврдоглавцима, почеле су жене снажним замахом да лично својим искуствима и просуђивањима изграђују своје становиште, да прецизирају свој поглед на свијет, да изграде свој такозвани „Weltanschauung“. Тај „Weltanschauung“ сигурно нема претензију да буде сам за себе једини и апсолутан, али је безусловно *пошребан да испуни празнине које су настале из досадање једносјраности и да исправи конштрадиције, настале услед недовољног познавања природе, а у сваком случају да буде нејосредан, пракшичан и јасан пушоказ здравјем, праведнијем и срећнијем човјечанству.*

Данас се налазимо на тешкој и судбоносној прекретници, на такозваном „Umwertung aller Werte“. На свима се странама чује кукањава за изгубљеним духовним вредностима, што је у ствари само жалост за изгубљеном материјалном аутократијом, чују се приче о „кризи културе“, о „пропадању цивилизације“, али ни од куд праве ријечи за лијек.

Феминизам сматра да у том погледу треба да каже своју ријеч, иако не уображава да ће тиме моћи да излијечи све нагомилано зло у свијету. Ослањајући се на схватања најизграђенијих мушкараца и жена данашњице (не на схватања патентираних филозофа и признатих вјера), насупрот многим, који све збивање *шумаче искључиво економском нуждом, феминизам сматра да су и неправилни економски услови посљедица несхваћене природе и њених недовољно познатих, неумишних закона, или како каже Масарак: „Само унутарњи етички препород може да доведе до социјалног-економског препорода“.*

III

У природи познајемо организаторе и раднике, а животни им се услови испуњавају према стварним потребама. Није у природи нема господара и робова, јединих који болују и пропадају од сувишка, и других који бо-

љу и propadaју од немања. Интересантне podatke о овој појави даје Форел у својим студијама о моравима. *Физичко заробљавање у извјесном моменту неопшторних створило је базу за двоструки морал.*

Без контроле и без испитивања да ли је тачно становиште да је „заробљени слабији и мање вредан“, двоструки је морал подјељен овако: један за оне који држе власт, а други за оне који је немају.

Примјери тог двоструког морала испуњавају сваком даном сву нашу околину, обесхрабрују нас, убијају нам полет и уништавају сваку самосталност и одговорност; понижавају човјека и омаложавају његов рад и прогагирају клањање златним идолима које су створили најнижи људски инстинкти: грабежљивост и отимачина. Примјену двоструког морала налазимо у свим фазама, у свим манифестацијама људског живота: има га у просвијети, у религијама исто као у нашем алтруизму и политици; али оно што нас жене највише тангира и у чему осјећамо најдубље понижавање човјека-жене *то је двоструки морал који је лиши слободу половину и вјечанства, и који је на организму људског друштва створио три велике, гнојне ране: просвијетљиву, њену регламентацију и трговину женама.*

Двоструки сексуални морал смајтра срамотом и пресвићом исто дјело, ако га учини по доби обично — мађа, гладна, непросвећена или опшерећена жена, а ослобађа сваке одговорности мушкарца ради којег је постоји и просвијетљива и њена регламентација и трговина женама.

Ниједна од ове три појаве не постоји сама за себе, него једна безусловно изазива другу, и гђе су н. пр. јавне куће укинуте (један дио аболације), а дозвољене су нарочите рације на жене, њихово присилно спровођење у болнице и присилно лијечење, дух је такав да се ипак одржава трговина женама. Такав је случај код нас: стална подвођења у земљи (сваки час нас извештавају новине о томе), и одвођење из града у град или у иностранство. Најсрашнији је факат тај, што у земљама, у којима је аболација спроведена, постоји и даље жигосани калар жена, према којима обичан мушкарац не мора имати никакве одговорности, калар жена, који има још и ту сврху да служи извјесним установама као мамац за хватање криваца.

Ко познаје проблем проституције и њене регламентације, зна да је број професионалних проститутки према целокупном броју

мушких становника неког мјеста увијек релативно мањи, па ипак тај релативно мањи број, рецимо, аморалних жена, служиће огромном броју аморалних мушкараца, који једини траже и одржавиу промискуитет, разлог је да се жене уопште, јавно и приватно, сматрају инфериорним, а мушкарци ради којих се та друштвена болест изродила у професију, супериорнима. (Назив: „човјек“, и „да опростиш жена“.)

По Форелу 80% (а данас још више) мушкараца, који ступају у брак боловао је од било које венеричне заразе; мушкарци су резервоари те болести, а ипак се те болести зову „женским болестима“. Жене се прогоне, а мушкарци слободно шетају. Да су законодавци били само логични при доношењу закона за чување народног здравља и добрих обичаја, како ли би морао изгледати закон с обзиром на мушкарце, који се користе проституцијом од своје 13 и 14 до 60 и 70 године, и то проституцијом бедне, малодобне женске дјецe, само услјед лажне и њима угодне обмане, да је и најтеже ропство жене оправдано, само ако служи њиховој угледности.

Ползећи са становишта да нема никаквог научног оправдања за робовање једног човјека другом, да се кажњава онај који се просвијетљује, а не и онај који се просвијетљује јом користи, да се прогоне само социјално и економски слабији, ш. ј. жене, смајтрамо двоструки сексуални морал за ону друштвоу инстинкцију која највише смета подизању жене и која највише сретчава здраво и дефинитивно решење женског питања. Јер гђе жене имају права и могућности сваког образовања и могућности сваке самосталне зараде, а одржава се регламентирана проституција (као н. пр. у Француској), жене су још робови. Слобода самосталних и образованих жена индивидуална је, појединачно је стечена, није принцип и полазна тачка, зато је недовољна. Има земаља гђе су жене постигле и политичку равноправност, провеле у својој земљи аболацију, али су још тако мало утицале на духовну формацију мушкараца, да они траже проституцију изван своје земље (Енглези у Паризу, у страним лукама).

Али има и трећи случај какав је код нас. Иако се Југословенке не смею похваљати ни грађанским ни политичким слободама, код нас је прије свега осталогa законом укинута свака регламентација (бар у теорији, иако у пракси она још цвјета!). Код нас су законом — бар у теорији — изједначени полови и тиме је створена здрава полазна тачка за изградњу

нашег феминизма. Нас жена је дужност да се освјестимо и да тражимо и пропагиремо стриктну примену закона, јер заједно са Јосефин Батлер, првим борцем противу регламентације тврдимо, да је *лишаване личне слободе извесних жена без правне основе, лишаване слободе и свих осталих жена*“.

Постојећи морал даје главне контуре јавном мишљењу, а јавно мишљење је полазна тачка свима законима. У земљама са двоструким сексуалним моралом, по којем су жене деградиране на ниво неког нижег организма без морала, без етике, сачињене само од сексуса, како би то многи желели, а многи лекари тврде од Хипократа до наших дана „*Om s mulier in utero*“, у таквим земљама је грађанска равноправност оба пола немогућа, кад би и свака друга од нас била универзитетски професор. А нашој унутарњој слободи, нашем људском достојанству и стицању личне самосталности, које право нам данас нико више не може оспорити, *којоштво је услов један сексуални морал*, јер једино тај у односу жене и мушкарца искључује господара и роба, који се купује, било у форми проституције, било у форми неетичког брака, и тражи два равноправна друга.

IV

Први практични резултат једнаког сексуалног морала је нестајање регулисане и проституције уопште. Тај факат наилази на највише негодовање у друштву. Говорите често о том предмету и дискутујући о њему са младима и старима, женама и мушкарцима, чула сам најчудоватије примједбе о таквој друштвеној промјени. Многи младићи су тврдили да је проституција „*неужо друштвено зло*“, да би они могли „*да сачувају здравље*“! Други су је оправдавали са својом „*глађу за љубави*“, младе дјевојке су тврдиле да је лакше зарадити проституцијом 10 динара за једну ноћ, него дању седећи за машином. Младе жене изражавале су велику бојазан, како ће се оне поштене кретати улицама, изложене мушкарцима (као да су сви мушкарци бјесни пси и ја овде протестујем у њихово име) и т. д., и т. д. Свим тим приговорима дише један дух: потреба и оправдање ropства. И доказ је непромишљености и незнања кад

напредна и слободоумна омладина овако тврди, ова иста омладина која се с правом буни противу двоструког морала нашег официјелног алтруизма по којем богаташи искоришћавају и најужаснију биједу за своју разоноду (балови за сиротињу и болеснике, бриц-партје за нахочад и т. д.).

Кажем: доказ је непремишљености и незнања. Пошто феминизам у тражењу једног јединственог морала највише рефлектује на одзив омладине, дужни смо тој омладини да кажемо да ли је и како је могуће доћи до тог јединственог морала у сексуалним односима. Ради ауторитета послужићемо се овде мишљењима неких од најјачих бораца за правду у људском друштву.

Махатма Ганди, говорећи о проституткама као о „*палим сестрама*“, палим ради глади, каже: „*Прије свега жена не смеје бити забава, него друг*“, и даље: „*Ми се морамо стиђети док постоји и једна проститутка. Волео бих видјети да нестане цео човјечиј род, него да и даље, гори од животиње, трпимо да се од најплеменитијег живог организма ствара предмет — играчка. То се не односи само на Индију, него на цијели свијет. Ако ја говорим против модерног начина живота и упућујем на „преслицу“ што је символ, то је зато што хоћу да упутим на једноставнији начин живота који нас неће понижавати дубље од животиње. Тежим за апсолутном слободом жене Патим од злочиничке равнодушности родитеља који остављају своје кћери у незнању, и његују их само зато да их што прије прода у каквом богатшају.“*

Масарик, једини практични филозоф, „у коме никада није било дуализма, који је значај за многе геније, који су по дјелима својим велики, а у животу мали“, Масарик који увјек и живи онако како сматра на основи своје филозофије за право и коме је темељ филозофије „*социјална праведност*“, „*остварање хуманитета на реалном тлу живота*“, „*жива дјелотворна љубав и осјећај свељудског братства*“, Масарик тражи „*демократизацију полова*“, јер је досадањи мушки аристократизам, основан искључиво са циљем да задржи власти и да гомила техничко знање, основао до душе „*државне цркве и државне школе*“ — али и „*државну*

Samo stvarno i u svakom pogledu nezavisan narod može računati za ostvarenjem svojih želja i odlika.

Gazi Mustafa Kemal

проституцију", стаје које је потпуно заробило интелект и душу жене.

Интересантно је становиште А. Форела који је од студирања живота мрва добио потстицај за своју социологију, од истраживања људских мозгова и сексуалних нагона потстицај да тражи друштвену, специјално сексуалну равноправност полова. Када је на основи тих опажања увидео како „неправедно заробљава муж жену, појаву коју је у читавом животињском царству усвојио само човек“, постао је ватрен бранилац жениних права. Када се придружио аболиционистима, изјављује: „Проституцију сматрам за најтежу несрећу и биједу, насталу услјед предрасуда, вјерске тираније и људског неразума. Абормитети наше сексуалне етике прелазе све границе. Једино сузбијајући проституцију, започећемо праву сексуалну реформу, која треба да нас доведе до природног и рационалног одабирања за наследство, ако не мислимо да упропастимо читаву нашу культуру“.

Или Хитлер у књизи „Моја борба“: „Проституција је срамота човјечанства. Проституисање љубави, иако нема увијек за посљедицу страшну заразу, врло је штетно за народ, јер морално пропадање које је безусловни пратилац проституције, довољно је да уништи народ. Мамонизирање нашег полног нагона поквариће кад тад читаво наше потомство, јер ће на мјесто снажних потомака природних осјећаја, све више се рађати биједне фигуре финансијског профита, а љубав ће се задовољавати Бог зна гђе“.

Разумјете да је од свих појава двоструког морала онај који се односи на сексуални живот за нас жене најхитнији и за сада најбитнији. Са циљем да тај проблем ријешимо, ми ћемо прећи преко свих конвенционалности, које су до сада браниле да се о њему озбиљно и истинито јавно говори или пише, иако је јавност не само толерирала, него и финансијски и морално помагала читаву једну огромну ласцивну литературу и умјетност. Многи људи сматрају расправљање о најјачем животном нагону неукусним, подмећући му различне прљавштине и нарочито се буне када се то питање расправља са дједом и омладином. То је довело до тога да нема ни 30 година откако се формулисао јавно проблем „сексуални двоструки морал“, и почело упозоравати на његове опасне посљедице. Али ради ослобођења и мушкараца и жене, и то не само ради њихове личности, ради „Entspannung-a“ послје рафиниране, до апсурдности

изнакажене, бестидне и стерилне еротике, него ради потребе да се људима отворе занесене очи и да већ једном види мушкарац у жени човјека, а не мужјак женку, ми хоћемо да питање сасвим отворено да расправимо и да послје је утврдимо какав треба да буде тај „једнаки сексуални морал“ и каквим ћемо га средствима постићи.

V.

Ми морамо да се уразумимо и освјестимо да „полни однос двоје људи није само њихов лични споразум, него да је појава козмичког стварања“, а његова виша форма „брак није циљ за себе, него служи вишем циљу одржавању, умножавању, и усавршавању врсте“. Овим фактима морамо додати још два. Прво: на основи нових истраживања о хормонима сазнали смо да полни однос у браку, т.ј. у форми умне и духовне заједнице, иако не служи врсти, може да буде циљ за себе, јер усавршава индивидуе реципрочно. Друго: да у тим односима нема мање или више вреднога, да једно и друго служе *једнако* међусобном усавршавању као и стварању новог. На основи биологије и социологије, феминизам, усваја нарочито овај други факт и тежи да га уноси у живот.

Хетеросексуалитет је средство за здраву љубав, а не разлог за ројство. Што је у тим односима корисно за једнога, не може бити и не сме бити штетно за другог; што тражимо од једног, смијемо и морамо да тражимо и од другог. Из овога слиједи да је за полне одношаје потребан однос људи, који базира на „заједничким схватањима и духовној сагласности двоје људи који се воле“. Том схватању, које је усвојила и данашња Русија, не може се дакле пребацити реакционарство. Али често му се подмеће лажно тумачење, н.п. оно о слободној љубави. То схватање не може се остварити декретима и строгим наређењима, него изграђивањем нових, здравих погледа на живот, и само на тај начин може да постане моногамија органска база за нови живот људи. У данашњој Русији н.п. разне установе „изричито одбацују случајне и пролазне полне односе и сматрају као једино оправдано и исправно моногами, трајни брак“.

„Љубав мушкараца и жене који су *полно нејошварени* силнија је од смрти, јер одржава живот и ствара нове животе“, каже Масарик. Својим ђацима на универзитету он често понавља: „Нека се ниједан не дотиче жене без љубави“.

Јединствени, једнаки сексуални морал, услов за равнотјавност полова, могућ је само у друштву са свјесним моногамним браком.

Масарик каже да је једноженство социјално-етички императив, а многоженство се противи идеалу хуманитета. Линдзеј, врло познати амерички социолог, који је у својој дугој пракси као омладински судија имао прилике да упозна најчудније полне односе, каже о браку: „Искуство народа показало је да моногамија одговара потребама већине људи више но ма која друга форма полних односа. Моногамија доминира у браку због својих сопствених одлика, ако јој се спреми тло на којем може да устјења“.

Али мушкарци до сада нису умјели да створе такво повољно тло. Ради двосмислености о вриједности човјека — мушкарца и жене, — они су од брака створили ропство. Ако жене сада кидају те ланце, оне брак као такав не доводе у кризу, нити га се одричу, него хоће да га препоруде служећи се при томе искуствима науке и жељом за правдом. Атавистичка полигамија и склоност промискуитету мушкарца, довели су и њих саме у врло незавидан положај. Било као нежење, који осим проституције и јавних кућа нису познавали ни признавали ни љубави ни заједнички живот, и из прљавштине и зависти трагично декламовали о „јарму брака“; или ожењени који су и при избору свог животног друга подлегли само прохтјевима свога непознатог и мекушног тијела, а када је у жени понеки пут проговорито човјек, настали су тешки конфликти и трагедије. Због своје инфериорности ти су мушкарци прокламовали „кризу брака“, одбацивали установу брака уопште, у ствари само ради тога што су изгубили у браку положај апсолутног господара, (Види „Крајцерову сонату“ од Толстоја). Тражили су излаз из хаоса сексуалних односа који су пољубљали вјеру и самих мушкарца у њихову супериорност. Као екстремну реакцију на ово стање видимо Толстојево тражење апсолутне „чистоће“, јер у полном односу не види ништа друго него прљавштину, ради које не би ни пожалио кад би изумро људски род. Његов следбеник у Француској, Жил Бри у писму С. Сигелу тражи „апсолутну чистоћу за велике људе и вође, али је нипошто не би препоручио масама“. Леон Блум, француски социјалиста, међутим дао је ову изјаву: „Ни моногамија, ни полигамија не решавају протпуно ни на начин који би могао задовољити и решити проблем односа међу половима. Не може се тврдити ни

за мушкарца ни за жену да је моногамија или полигамија једини закон за њихове односе. Мушкарац па и жена најприје су били полигами, а доцније у великој већини, случајно кад дођу у неко доба и до неког степена у своје развоја, нагињу моногамији. Привремено здруживање одговара првом стадију, а брак је природни облик другог стадија. Ја предлажем, нека се муж и жена вјенчају само када осјећају расположење за брак“. Овим предлогом проповједа Л. Блум, практични филозоф компромиса, крајњи егоизам; не одлучују ни очинство ни материнство, ни одговорност према заједници, мајку игнорира, а за оца каже да му не би сметало узети за жену мајку са дјетом, и да он познаје такве, „који бојећи се да не остану без фамилије, пристају да добију већ готово дјецу“.

Иако Блумово схватање једнако третира мушкарца и жену, далеко је од захтјева нашег јединственог морала, иако формално одговара неком једнаком моралу; њихова једнакост изражава се само у егоизму и неодољивости. Овакви односи, склопљени само по расположењима, створили би друштвену анархију; појединци би задовољавали све своје прохтјеве, били би снабђевени најфантастичнијим тековинама материјалне културе и технике, налазили би ослоњаца у најсмелијим филозофским апстракцијама физички дегенерисаних интелектуалаца — али би масе остале без крви, без здравља, без љубави, правде и мира — стање какво је отприлике данас, а којему ми жене, са нашим јединственим моралом уопште, а сексуалним специјално, хоћемо да донесемо лијека.

Из свих ових разлога, а на основу свог најелементарнијег захтјева „не чини другоме што нећеш теби да се чини“, као и сви етици да је у свемиру све повезано истином, нама још неизознатим законима слободне и једнакоправне егзистенције, феминизам изражи јединствене мјере у којима ће се одређиваши однос човјека према човјеку и однос човјека према природи.

У погледу сексуалних односа, са циљем да се онемогући проституција, ексцеловансање умјешним начином ослабљене друштвене јединице, није довољно законска аболација, није довољно ни економско ослобођење жене, ни просвјета, ни искључење наследно оштерењених, ако не поставимо нове, на научним основицама добивене норме међусобних односа. Те норме су за феминизам у погледу сексуалног живота трајни моногамни брак свје-

сних, слободних и равноправних или како каже проф. Косић „физички, морално и социјално зрелих јединица“.

Те нормe садрже у себи потребу просвете, економске слободе и искључење нездравог партнера у браку. Према томе феминизам сматра свако спречавање које би се ма са које стране хтјело вршити на етичке и биолошке функције човјека да може да испуњава своје моралне обавезе, за насиље. Да би феминистички покрет могао постићи све оно, он тражи следеће реформе:

1. Истовремено духовно и тјелесно васпитање да се избјегне прерана зрелост.

2. Потребу физичког рада.

3. Упознавање природе и стални контакт са њоме.

4. Развијање поноса код мушкараца и нарочито код жене.

5. Сузбијање утицаја моде.

6. Уклањање „културних“ прљавштина (лацивна литература и умјетност, варијетети, барови, добротворне забаве са проститутским карактером, филмови; сузбијати свим средствима модерне игре и загушљиву атмосферу у којој се оне врше).

7. Коедукација, чак и у време полног сазревања, јер удаљеност ствара већу напетост, већу чежњу.

8. Уздржавње омладине од алкохола, никотина и раздражујуће хране.

9. Омогућавање раних бракава, од 23—25 године.

10. Савлађивање нагона, штетних за духовни и тјелесни развитак.

Професори Чиж, Тарановски, Друшкијевић (види часопис „Лекар“ из 1931 г.) који су по својој струци неуропатолози, психијатри, сифилодози, изјављују да сексуално суздржавање није никоме нашкодило кад је

трајало и преко 28 године. Психичке и физичке функције тих лица биле су нормалне, отпорност према заразама нешто повећана, а неурастеничним и нервозним користила је уздржљивост.

На основи дуготрајних посматрања и испитивања је изјавио Дуглас Уајт (часопис „Чајлд“, 1930 г.) да уздржавање од полног живота не доводи одговарајуће жљезде до неактивности, као што је н. пр. случај код мускалатуре и нерава. Полне као и неке друге жљезде у човјечјем тјелу стално раде код здравог човјека и налазе одушеу у извјесним физиолошким процесима. Активност им се појачава не само физичким него и психичким подражајима. Пошто се полне жљезде развијају и после пубертета, њима је дужи низ мировања кориснији од преране активности.

У психолошком погледу такозвано „потискавање жеља, које је само по себи безусловно потребно, јер се на њему оснива сва култура, може да има рђаве последице само код неуравнотежених и несрећених, који нису у стању да владају својим инстинктима. Једна велика енглеска научна установа „Бритски социјални савез“ у вези са једнаким установама у Белгији и Њемачкој, изјављује: „Сексуална чистоћа не угрожава здравље, и сексуални одношаји нису безусловно потребни за одржавање здравља.“ И даље још ово: „Врло су нам потребне сексуалне реформе. Али је велика разлика у томе, да ли тражимо реформе, па биле најдрастичније, или да се уздмо у анархистичку револуцију. Полни одношаји без осећаја одговорности значе анархију. значе револуцију, а ми хоћемо у погледу сексуалних односа један јединствен морал да бисмо провели смишљену, разумну, дирговану еволуцију друштва“.

Сарајево

Д-р Маша Живановић

Položaj žene u muslimanskom društvu

Pitanje koje sam uzeo da obradim nije teško obraditi, koliko je teško osjetiti svu suštinu i zbilju toga pitanja. Pitanje muslimanske žene uopšte, a posebno pitanje muslimanske žene radnice, dalekosežno je i stvarno to nije nikakvo specifično muslimansko pitanje. Mi vrlo dobro znamo šta su i koja su to specifično muslimanska pitanja, ali naša tema ne stoji u vezi sa tim pitanjima i nije od potrebe da se osvrćemo na njih u okviru ovog predavanja. Činjenica pak

da pitanje muslimanske žene, tj. žene radnice, radnice u ma kojem obliku iz tih redova društva nije muslimansko, ogleda se u pasivnom držanju t.zv. vodećih muslimanskih krugova prema ovom pitanju. Nadalje, pokušaji radničkog pokreta u zemlji, da se pristupi riješenju toga pitanja govore da nije muslimansko i vjersko, nego skroz naskroz socijalno pitanje. Ono je u srži svojoj i u osnovi socijalno pitanje. Interes za ovo pitanje je, dakle, izvan muslimanskog dru-

štva i razumljivo je, kada se Ženski pokret u zadnje vrijeme jače interesira za muslimansku ženu. Možda je Ženski pokret u novije doba sa jačom političkom notom naišao na ovo pitanje, ali svedjedno, on zaista ima zato legitimaciju. I baš po ovom pitanju otvara mu se široko polje rada, šta više, rada od sudbonosnog značaja za njegovu budućnost, ali svakako od velike koristi i za muslimansku ženu radnicu.

Naša sposobnost da kažemo da su muslimanski vođeci krugovi ostali pasivni prema muslimanskom ženskom pitanju, temelji se na činjenicama. Biti pasivan ne znači samo hladno gledati na razvoj događaja i ne pokušati da se taj razvoj okrene u pravcu koji odgovara progresu. Biti pasivan znači i nesposobnost da se shvate događaji. Očigledno je da se ove radi o dva suprotna gledišta. Ali neosporno je da u životu, bilo u prirodi bilo u historiji, sve se razvija, i proističe upravo iz sukobljavanja tih suprotnosti, da poslije dođe do potrebnog spoja, koji je uvijek nepobitna manifestacija života. Zaista, kada bismo mi htjeli onemogućiti da se izvrši spoj vodika i kisika u odgovarajućem omjeru, i kada bismo mi to mogli učiniti u prirodi, to bi značilo samoubistvo. Sit, a žedan bez vode, znači sigurnu smrt. Tako je eto kod nas u Bosni i Hercegovini, slučaj sa našom muslimankom. Događaji se razvijaju dijalektički i neumitno poslije rata. Iz starog razvija se duh novog društva. Događaji, dakle, vode novom društvu. Oni nose sobom cijelo društvo. Nose svaku jedinku toga društva. I kao što kod spomenutog hemijskog procesa dolazi do trećeg, a ne ostaje se ni pri jednom od sastavnih elemenata u datom omjeru, tako u društvenom životu dolazi do historijskog procesa. Društvo, koje je u sebi nosilo sva tri sastavna elementa, društvo bosanskih muslimana, ulazi poslije rata u novi društveni život u nove društvene odnose. A kako, to smo u našoj uvodnoj riječi već objasnili. Spasa i otimanja nema. Nekoliko društvenih jedinki, kažem samo nekoliko, koje u ovom historijskom procesu zaista gube teren, razumljivo je da su nepomirljivi sa razvojem događaja. Otuda njihova konzervativnost. Uporedno ovima imamo ljude, koji su u zabludi i misle da je sve ovo, što je danas — određeno i da se ne može mijenjati. Šta više, oni su duboko uvjereni da je grijeh i pokušati mijenjati, kada je to sve »određeno kao vječnost i svetinja«, sve neprikosnovenno. Spajanje dvaju historijskih elemenata, onih što smo ih donijeli iz feudalnog društva i onih što nastaju, neophodna je i historijska nužnost. Ti se događaji odvijaju. Oni gaze najjače konzervativne snage u svijetu, pa je ra-

zumljivo da i naša reakcija uopšte, a posebno muslimanska mora da padne. Istina, mi možemo da blagodarimo događajima, što reakcija pada, ali ne smijemo u tom zadovoljstvu da se ne zastavimo kod ogromnih žrtava, koje su neminovne u ovakvom društvenom previranju. Žrtve u našem slučaju jesu prvenstveno stotine hiljada muslimanskih žena u ovoj zemlji. Naravno, ovdje ne dolaze u obzir »ugledne hanume, koje ne znaju, šta je to raditi, zaraditi pa onda živiti. Prema tome, naš Ženski pokret, kada se zanima za muslimansku ženu, on ima da obuhvati u svom radu pitanje muslimanske žene radnice i one koja je na putu da bude to. Upravo to je poziv Ženskog pokreta i on mora naći podršku u svim naprednim društvenim krugovima.

Kada kažemo žena radnica, svakako da ne mislimo reći samo ona žena iz fabrike ili radionice. Tu ulaze i žene iz kancelarije, činovnice, namještenice, učiteljice, profesorice, jednako kao i domaćice, radnice iz fabrike i kućne pomoćnice. Može se ukazati na izvjesne razlike u položaju ovih žena, ali to su tek individualni slučajevi. Društveno ne postoji razlika. Sve su one iznajmile svoju radnu snagu, da radom stvaraju sebi sredstva za život. Sve su one ovisne od svojih poslodavaca i svakog časa može svaka od njih da ostane bez mjesta. To znači bez hljeba. Jedina imovina kojom one raspolazu jest njihova radna snaga, koju u jednake svrhe iznajmljuju. U tom je sadržana njihova jednakost, i samo sa ove tačke gledišta posmatramo ženu uopšte, a u našem predavanju muslimansku ženu posebno. Radnica, to je njihov zajednički naziv. Dakle, Ženski pokret, samo na ovoj liniji može imati uspjeha, a sve drugo je samo gola obmana i zabluda. Na ovoj liniji on može obuhvatiti gros muslimanskih žena. Dakle, za Ženski pokret je pitanje s koje strane da pristupi muslimanskoj ženi.

Bilo je pokušaja prije Ženskog pokreta. Mi se sjećamo t.zv. »muslimanske akcije za zaštitu moralas«. Ta je »akcija« nastala odmah iza rata. Za nas, međutim, kada danas tu akciju posmatramo, to je bila samo jedna opomena dobronamjerenih ljudi, da je moral naše žene, dakle, naše porodice, u pitanju. Međutim, ta akcija bijaše samo pokušaji i ništa više. Ljudi nisu našli ni moralne ni materijalne pomoći kod vođehih muslimanskih krugova. Nesreća je toga društva po vjeri, što svaka efikasna akcija u socijalnom smislu jest akcija »praznih džepova«, kojima se »vođeci muslimanski krugovi« cinički smiju. Takvu je sudbinu doživjela i ova dobronamjerna grupica dobrih muslimana, kada je pokrenula akciju za zaštitu moralas. Snaga, kojom je ta akcija raspo-

lagala, bila je snaga bez života i bez elana. Nepokretan mehanizam 20 Singerovih mašina. Mrtvi kapital bez organizovane radnje i okovana volja jedne grupe idealnih dobročinja sa praznim džepovima bila je samo predmet ismejavanja, predma je nosila naziv »akcija za zaštitu morala«. Oni su imali protiv sebe dva faktora: s jedne strane konzervativne muslimanske bogataše, ali i s druge strane pravac u kojem se je započelo odvijati to važno pitanje muslimanske žene radnice.

Konzervativni bogataši muslimani sa mrvicama svoje sadake (milostinje) primili su pokretače i njihovu akciju i to samo zato, da ih javno ne odbiju, jer bi to bio javni skandal u ono vrijeme. Dalje nije mogla da se žrtvuje nijedna para. Novac u rukama bogataša ima određenu svrhu. On se ne može rasipati na izvjesne moralne mušičavosti idealnih omladinaca. To neka upamti muslimanska omladina. Novac u rukama bogataša ima da se pretvara u kapital i da opet rada nove — sve veće i veće kapitale, a sirotinja ima da nadokusuruje. Dakle, idealizam poletnih i idealnih omladinaca i dobrih muslimana ovde se spotakao o neumitne zakone kapitalističke računice, a ljudi, nošeni tim idealima, samo su imali priliku da se osvjedoče o svoju zabludu. To bi se moglo označiti kao formalna zabluda. Vanjska taktička zabluda. Međutim, kada znamo da su i sami pokretači po svojim nazorima bili tuđi postavljenom pitanju, onda nam postaje jasna i unutarnja zabluda ove »akcije«.

Pokretači su bili malograđanska religiozna inteligencija, sitni trgovci i sitne zanatlije. Svakako, ne može se reći da su oni bili vođeni izvjesnim bolom i strepnjom za sudbinu muslimanske žene. U stvari, pak, nepobitno je da su i oni nošeni vjerskim fanatizmom. Konzervativni i nepomirljivi sa nastalim stanjem. Dakle, njihova akcija nije imala pred očima jasne vidike. Upravo, oni su skrivali pogled od događaja, koji su ponijeli sa sobom sve društvene slojeve, koji su upućeni na svoju radnu snagu, kao jedini izvor življenja. Naprotiv, iasno je kao dan da je njihova posljednja misađ bila upućena u suprotnom pravcu, da se muslimanska žena nekako izoluje, da se otme ovim događajima. Radilo se samo o tom da se očuva bosanska patrijarhalnost, da se žena zadrži u kući, da se djevojka uzgaja za ženu kućanica, koja će ipak jednog dana da nade »sreću« tj. da se uda, a tada je muževa briga za dalji njen život u svakom pogledu.

Šta je ovde prevideno?

Prevideno su činjenice da se kotač historije ne može zaustaviti, a još manje povratiti.

Nije zapaženo da se iz tabora žena kućanica — bivših aginica i begovica — odliva sve veći broj gladne sirotinje u rečove proletarijata, i da se mlada generacija, neposredno već u svom detinjstvu formira kao dio naše proleterске klase. Oni uopšte nisu mislili na činjenicu da je to posljedica likvidacije agrarnih odnosa kao društvene historijske tekovine. Oni dakle nisu shvatili da iz ruševina feudalnog društva u Bosni i Hercegovini, jednako kao i kod svih naroda svijeta, sirotinja nema kuda osim u proletarijat ili u posvemašnju propast, t.j. u lumpenproletarijat. I zaista, kada danas gledamo, kuda su otišli bivši zemljoplasnici u Bosni i Hercegovini, vidimo da je proleterска klasa dobila većinu iz tog rasula, ali na nesreću, ima i takovih, koji su posvema propali i moralno i materijalno. Dakle, stvarno, tada se radilo o tom kuda će otići muslimanska žena: ili u posvemašnju moralnu propast ili u proletarijat da na pošten način zaradi svoj hljeb i tek tada da očuva svoj moral i svoje poštenje.

Poslijeratni prosperitet sa odgovarajućom skupoćom nije mogao dati bivšim feudalcima toliki prihod, da jedan domaćin nosi na svojoj grbači cijelu porodicu, zatvorenu u kuću iza mušebaka, neproduktivnu i parazitsku. Tada i mušepci padoše. Devreci se polomiše. Sevdalinka umuknu. A glad zacari. Strašna glad, jača od svega. Glad traži hljeba. Domaćin ga nema dovoljno. Domaćin ga čak i gubi. On boluje i umire u strašnoj depresiji. Stari feudalac ne shvaća novi život, a živjeti se mora. Zato svi na rad. Najpre muško, pa onda i žensko. Svak treba lično da radi, ako želi da živi. Sve ove činjenice previdila je prva akcija za zaštitu morala, čija je zadaća bila da riješi pitanje muslimanske žene i zato je propala, a njezine Singer mašine pripale Merhametu da ubire od radnog naroda kiriju za upotrebu i da od te kirije daje muslimanskoj sirotinji milostinju po 30 do 40 dinara mjesečno, naravno pod strogim uslovom da se ta sirotinja ne smije viditi na ulici da prosi. To se zove »uspjeh« pomenute akcije.

Iz ovog primjera dajem Ženskom pokretu pouku, kako ima da pristupi rešavanju socijalnog pitanja muslimanske žene, ukoliko želi da obuhvati apsolutnu većinu toga društva i ukoliko uopšte želi da riješi to pitanje. Mi sada znamo suštinu toga pitanja. Znamo njegovu prirodu. Jasno je da je to pitanje žene radnice. O nekoj patrijarhalnosti nema ni govora. Ženina sreća nije više uđaja. Muž je materijalno dovoljan tek samome sebi. A da se ipak zadrži porodica, t.j. da se očuva od moralnog i materijalnog rasula, mora i žena da privređuje. Ako

je pak ženin prirodni poziv materinstvo, i ako se pojam njezine sreće u udaji ogleda i svodi na materinstvo, onda je tim prije temelj njezine sreće i njezin udio u zaradi, uporedo sa mužem.

Dakle, Ženski pokret ima pred sobom ovo:

Položaj muslimanske žene uopšte, a naročito

- A.) položaj te žene u radionici,
- B.) položaj u porodici,
- C.) položaj kućne pomoćnice.

Dakle, radi se o tom da se upozna život muslimanske žene u gornja tri slučaja, jer samo tako može se pristupiti, bar djelimično, da se toj ženi pomogne.

U vezi sa prednjim postavkama, nameće se dužnost da se muslimanska žena prvenstveno očuva da ne ode u lumpenproletarijat, da joj se obezbedije pristojan i ozbiljan život, život, kakav dolikuje jednom proleteru. Muslimansku ženu treba upoznati sa njenim položajem u društvu, koji joj je historijski dat neposredno iza likvidacije agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini, te prema tome razviti njezinu svijest, Muslimanska žena mora da zna njeniti svoju radnu snagu. Treba da zna braniti svoje interese, svoja radnička prava i da upozna važnost organizacije radničkih ustanova kao i ustanove Ženskog pokreta. Međutim, mi ćemo se u svom predavanju u sva tri gornja slučaja zadržati samo toliko, koliko uopšte dopuštaju granice jednog predavanja. Iстина ja neću da ostanem samo pri ovom predavanju. Ja ću u opsežnoj radnji sa ilustracijama da iznesem sve jezive detalje iz života ove žene. Dakle zasad ukratko, ali stvarno, mi moramo dobiti odgovor na pitanje, kakav je položaj muslimanske žene u radionici.

POLOŽAJ ŽENE U RADIONICI

Danas je većina muslimanskih žena radnica apsolutno bez ikakova određenog zvanja. U koliko što rade, to je sve mizerno i prolazno. Većinom opet milostinja u obliku povremenog rada. Najviše od nekoliko dana. Budućnost ovih žena neizvjesna je i problematična. Međutim onaj mali broj, za koji kažu da su »stalno« uposlene, takođe preživljuje vrlo teške časove. One su do bestijalnosti eksploatisane. Vječito u opasnosti da moralno padnu. Naravno, time nije rečeno da već nema takvih slučajeva. Naprotiv, upravo povodom takvih slučajeva, koji u zadnje vrijeme uzimaju zabrinjavajuće dimenzije, mi i ocjenjujemo položaj muslimanske žene radnice tako teškim i upravo radi toga dižemo svoj glas u njezinu odbranu i zaštitu.

Muslimanske žene i djevojke uposlene su većinom u tekstilnoj industriji. Mi zasad ne raspoložemo potrebnim podacima iz zemlje, pa smo radi toga prisiljeni zadržati se samo kod onih, koje su uposlene u Sarajevu. Muslimanke su većinom uposlene u ovim fabrikama: »Tvornica čarapa Ključ«, Arifovičeva fabrika bonbona, fabrika bonbona »Zora«, fabrika fesova Vranić i Sin, fabrika kapa i šubara, fabrika »Resa«, fabrika »Šik«, fabrika »Lik«, fabrika makarona »Nelka«, fabrika čipaka i pantljika u bivšem monopolnom skladištu u Skenderiji, fabrika Terrek, fabrika kokosovih čilima, fabrika »Doras«, fabrika duhana, fabrika čilima itd. Vrlo malen broj ide u zanate. Te se mogu na prste prebrojati kao zanatske pomoćnice, bar u Sarajevu. Osim ovih ima vrlo velik broj, koje nose rad kući i rade na t.zv. »situz«. Većinom donose rad od trgovaca iz Čaršije, a nešto i iz vojne odjeće.

Položaj ovih žena zaista se ne može ocijeniti težim, nego što jest. Naročito onih u privatnim preduzećima i onih koje rade kod kuće. Ove što donose kući da rade, pretežno, kako smo već rekli, uzimaju rad od trgovaca. Poznajem stanje t.zv. pamuklijaških radnica. One proživaju jorgane. Posao nose kući. Za jedan dan može da prošije najviše tri jorgana, ako se radi o slabijoj izradi. Ovaki su plaćeni od komada po 3 dinara. Naravno ovaki su najviše i u prometu. Bolja izrada odgovara potražnji, zato je vrlo ograničena proizvodnja bolje robe. Radnice su prema tome upućene većinom na izradu slabije robe, t.j. na zaradu od 3 dinara po komadu. Bolji se izbor plaća od 8 do najviše 10 dinara po komadu. Na jedan ovaki komad treba potrošiti cijeli radni dan, dok slabiju robu radnica brže proizvodi. Ali ipak ako može sebi dozvoliti »lüksuz« da radi samo osam sati, ona može izraditi dva jorgana. Međutim, ona ipak to ne čini. Radi od zvijezde do zvijezde. Izradi tri jorgana. Dakle u slučaju slabije robe, njezina nadnica iznosi 9 dinara. Tome ne treba komentara. Raditi od zvijezde do zvijezde i zaraditi 9 dinara! Značajno je da su poslodavci ovih žena većinom muslimani.

Prošle godine zapala me je dužnost da stanje ovih žena pokažem jednom uredniku »Politike«, koji je bio u Sarajevu na proputovanju. Ono što smo vidili i saznali, više je nego porazno.

U Bistriku, ulica Šestog novembra, ima fabrika makarona. Zove se »Nelka«. Smještena je u staroj bosanskoj kući na jedan sprat. U prizemlju kod ulaza nalazi se kancelarija preduzimača. To nije samo kancelarija. To je ujedno i stražarnica. Tu sjedi gazda i pazi da ne

bi u fabriku ušlo koje nepoznato lice. Vjerujte i mi smo imali neprilike dok smo prošli. Upravo mi smo provalili. Tamo smo našli slijedeće stanje:

U prizemlju mašinerija proizvodi makarone. Prostorija je zagrijana i zasičena vodenom parom. Radnice su uznojene. Ovdje su samo tri radnice. Sve tri muslimanke. One preuzimaju iz mašine makarone. Slažu ih na posebne drvene plahte i trčecim korakom nose na sprat u sušionu, naravno dotle dok gazdi ne zarade toliko da mogne pribaviti automatsku dizalicu i, naravno, njih tada otpusti kao »suviše«. Danas, međutim one zamjenjuju automatsku dizalicu. Sada je to živo radno kolo, koje se odvija i kreće u skladu sa mašinom radilicom. Sustati se ne smije. Stati i odmoriti, apsolutno nikako.

Sušiona je sa svim potrebnim uređajem. Sa punom ventilacijom i promahom na sve prozore, koji su redovno otvoreni. Potrebno je da se makaroni očuvaju. U jednoj posebnoj sobi nalazi se okretač visok do tri metra sa promjerkom od dva metra. On se vrti na motorni pogon. Ima nekoliko poluga na koje se vješaju plahte sa makaronima. Promaja je neizdržljiva, a uz to su otvorena i vrata i prozori. Do ove sobe, nalazi se sušiona za sitne proizvode za juhu i slično. Ovdje se upotrebljava sistem promaje na otvorene prozore i vrata. Ispred ovih prostorija je hodnik malen i uzan, a na protivnoj strani slagalište gotove robe. Sve je, dakle, savršeno udešeno da se makaroni očuvaju, da se dade »zdrava roba«. Međutim, sporedno je što radnica dolazi iz zagrijane radionice uznojena i lako odjevena. Makarone treba očuvati, jer je to kapital, a radnica treba da se navikne da izdrži. Ako podlegne upali pluća ili tuberkulozi, drugih stotinu stoji pred vratima i traži posla. Radnica se može naknaditi, a makaroni, ako se pokvare, to je šteta, jer se gubi na profitu.

Na gornjem spratu na hodniku našli smo pet radnica. One vagaju i pakuju gotovu robu. Jedna među njima bijaše tada glavom unuka slavnog i opjevanog Smail-age Čendića.

Radno vreme iznosi 12 sati. To je redovno. Ako posao zahtjeva produžuje se i na 14 sati. Tu je samo pola sata odmora za ručak. Ali ne u podne kada cijeli svijet ruča po navici. Radnice ne ručaju kada su gladne, nego kada to dozvoli gazda. Ovak, međutim, to dopušta ili na smjenu, ili kada posao neće biti u zastoju.

Plata?

Mjesečno 200 dinara. To je bruto plata. Odbiti treba blagajnu i porez. Zatim kazne, koje nijesu redak »slučaj«. I možemo reći mjesečna

plata ovih radnica za 12 sata dnevnog rada iznosi 150 dinara. Nadnica 5 dinara. Na sat 40 para.

Gori je slučaj sa radnicama u fabrici čipaka i pantljika. Ova fabrika smještena je u Skenderiji ulici u bivšem monopolskom skladištu. Tamo radnice rade besplatno. Fabrikant ovako postupa:

Traži 30 radnica. Prima većinom i najrade muslimanke. To je vrlo značajno. Prima ih uslovno. Treba najpre besplatno raditi tri mjeseca. To je samo za »učenje« zanata. A poslije, svaka radnica dobiće platu prema sposobnosti. Međutim rad u ovoj fabrici vrši pretežno sama mašinerija. Radnice se ima da nauče gledati kako mašinski razboji proizvode čipke. Treba da nauče hvatati konce, koji se prekinu i u pravo vrijeme svezati. Treba preuzimati robu, slagati i ostavljati u skladište ili otpremati. To je obični mehanički rad za koji ne treba nikakva naročita sprema. To naučiti može se za jednu heftu. Dakle, primljenih 30 radnica u stvari ima da uče samo 6 dana, a daljnjih 11 nedelja one će potpuno vješto obavljati svoj rad u fabrici. Dakle, daljih 11 nedelja radiće besplatno. Ali poslije toga roka, koji je samo odvratna stvarnost u praksi toga mladog kapitaliste, nastaje razočaranje za radnicu. Nedelju koja će se platiti, dakle plaćenu nedelju iza tri mjeseca kulučenja, radnica, njezini siromašni roditelji, braća i sestre, možda radnica majka i njezina djeca, tu veliku nedelju sa nestrpljenjem su čekali. Ali, upravo u toku te nedjelje, radnici se »potkrade greška« da je zaboravila vezati konac, odložiti robu i sl. i ona biva »isplaćena«, otpuštena da na njezino mjesto dođe nova i to ona koja treba tek da uči »zanat«.

Gledao sam sve žene muslimanke iz neposredne blizine. Nisu to više one mahaljske vragoljanke. Sevdalinku svoju one su davno pregorile. O vezu, o onom umjetničkom stvaranju muslimanske djevojke na dervevu one znaju samo da pripovjedaju, ali nemaju vremena da se više bave tim poslom. Slabo se plaća. Veze se 5 dana i zaradi se 10 dinara. Sa tim se teško živi i jedan dan, a kamoli 5 dana. O ruhu nema ni govora. Djevojačko ruho se ne sakuplja. »Što je kruha u meni je, što je ruha na meni je«. Ova se poslovice otima jednoj mladoj djevojci na neku doskočicu iz okoline. To je ona tačno rekla. To pristojni njoj. Ona je tu u pokretu sa čitavim imanjem — svojom radnom snagom, radi 14 sati, radi besplatno i stvara svom poslodavcu sve uslove za veliko kapitalističko preduzeće. Nema ona smisla ni za udaju. Nema bar u onom smislu, kako je to imala njena majka.

Ona je danas samo pribor fabrikantove mašine. Taj pribor je samo pribor i ništa više. U skrovitij bilansi kapitaliste svoga gazde ona vrijedi punu radnu snagu, vrijedi svakog dana jednog najudobnijeg gospodskog življenja, ali ona je u otvorenom bilansu gospodina kapitalista i iskazana samo u pasivi, ma da joj nije ni tamo mjesto. Ona u otvorenoj bilanci ne može nikako da dođe u obzir, jer ona radi besplatno.

Omve ne treba komentara. Ali, moramo upotrijebiti ovu sliku jednim detaljem iz fabrike. Moramo ukazati i na higijenske uslove, koji tamo vladaju. Proizvode se čipke i pantljike. Tu su posebni mašinski razboji za tkanje čipaka i pantljika. Sve je automatizirano. Sve bijesno juri u skladu sa datom pogonskom snagom. Atmosfera je zato prašinom od vlaknaca iz prede toliko zasićena, da se osjeća do gušenja. Gazda doduše nije izložen toj prašini, ali on je ipak uvijek prisutan. Njegovo je oko svuda prisutno. On je u jednoj staklenoj sobici. To je navodno kancelarija. Ali to je ujedno i posmatračnica za cijelu fabriku. Radnice su prema tome pod neprekidnim nadzorom. Nadzor se pojačava upravo nad onim, koje dovršavaju tromjesečni rok »učenja«. Radnice se ne mogu odmoriti dok im to gazda ne dozvoli. Ako ipak koja klone pod teretom četrnaestosatnog dana i tromjesečnog besplatnog rada, klone od gladi, od umora, od slabosti i slično, ona mora ostaviti mjesto, jer je nesposobna. Gazda je otpušta.

Eto kakav je život muslimanske žene radnice. Tako stradaju ove žene po fabrikama. Slučajno, mi smo imali priliku da zagledamo u njezin život u ove dvije fabrike, koje su židovske. Međutim, nimalo bolje ne prolaze ni one bijednice, koje rade u fabrici braće Arifovića niti one koje rade u kojoj fabrici, gdje je vlasnik hrišćanin. Poznate su mizerne i nesnosne prilike u Arifovićevoj fabrici bonbona. On također uposljuje samo muslimanke. Ali radno vrijeme kreće se od 7 sati ujutro do 7 sati uveče. Plata jednoj radnici, koja je kod njega već 12 godina, iznosi 12 dinara na dan. Ta je danas najbolje plaćena radnica u ovoj fabrici. Ima ih koje su plaćene 5 dinara dnevno. Zanimljivo i značajno je kod ovog fabrikanta da on najrade prima razvijenije i ljepše djevojke. Prima ih navodno radi toga što su ove djevojke čistije i više drže do sebe, a to je upravo potrebno za proizvodnju bonbona. To traže higijenski propisi. Dakle nije važno je li fibrikant židov, musliman ili hrišćanin. Presudno je samo to da se radi o stvaranju kapitala, o gomilanju bogatstva i o bezdušnoj eksploataciji nesvesne i nezaštićene žene radnice. Nedavno smo čitali u našoj mjesnoj štampi, ka-

ko stradaju radnice u fabrici kod Tereka, kako je jedna pod pritiskom bijede i besprimjerne eksploatacije htjela da kida sa životom. U fabrici Šik, preduzeću sa milionskim imetkom, poznajem jednu muslimanku na svršenom nižom ženskom stručnom školom. Radi 12 sati, nadnica 10 dinara. Naravno bruto. To je fabrika, čije se skladište sastoji od pet spratova punih krcanih robe. To je proizvodnja trikotaze. Najmodernije kapitalističko preduzeće. I ova fabrika najrade uposljuje muslimanke. Tada kada sam ja obilazio bilo je uposleno 20 muslimanskih radnica. Karakteristično je i za ovog fabrikanta da među radnicama izabere najljepšu, koja će biti paziteljica i doušnica gazdina. Ona je naravno bolje plaćena. Radi i »nadzire« ujedno. Plata joj je zato dvostruka. Bila je valjana, pa je zaslužila tu prednost. Ona može da postigne platu od 20 dinara na dan.

Tako izgleda i tako je u stvari, možda i gori život i položaj muslimanske žene radnice u fabrici. A tome odgovara i njezin dom, ukoliko se uopšte može nazvati domom onaj periferijski kućerak, gdje ova radnica stanuje.

Prije nego ukažem na detalj iz njezinog života u domu, nužno je da se dotaknem uopšte radničkih stanbenih prilika u gradu Sarajevu. Ovdje ću se poslužiti vjernim podacima, koje sam dobio od sarajevske Radničke komore.

Kuću u kojima radnici stanuju, ruševne su i opremene samo od stanara. Podignute su još za vrijeme neodoljive stanbene nužde.

Kuću u kojima stanuju radnici procentualno izgledaju ovako:

samo sa prizemljem	67.07 %
na jedan sprat	26.20 %
na dva sprata	5.63 %
na više spratova	1.10 %

Radnici stanuju u postotku

prizemno	76.90 %
na jedan sprat	16.50 %
na dva sprata	1.96 %
na tavanu	2.37 %
u podrumu	2.26 %

Radnici sa porodicama stanuju u stanu

sa 1 sobom	35.48 %
sa 2 sobe	3.18 %
sa 1 sobom i kuhinjom	53.87 %
sa 2 sobe i kuhinjom	6.09 %
sa 3 sobe i kuhinjom	1.38 %

89.35 % radnika stanuju u stanu samo sa jednom jedinom sobom. Ljudski stanovi su dakle izuzetak.

10.65 % radnika koji imaju šire stanove, tu širinu oni dijele sa drugim. Na svakih 1000 članova porodice nađeno je potstanara

u stanu od 1 sobe	—
u stanu od 2 sobe	27.7
u stanu od sobe i kuhinje	0.5
u stanu od 2 sobe i kuhinje	40.4
u stanu od tri sobe	142.—

Samo 12 % radnika i namještenika imaju svoj krov nad glavom.

Konstrukcija ovih stanova:

Temelj suhozid. Šeperom opleteni. Blatom izlepljeni i pod stenama na periferiji pričvršćeni da ih vjetar ne odnese. Sav građevni materijal sastoji se od nešto klinaca, sanduka, okoraka, i lima od starih petroleumskih kanti.

Ove vlastite »kuće« pripadaju:

radnicima	56.3 %
njihovim ženama	18.3 %
roditeljima i ostalim članovima porodice	25.4 %

Svi su radnički stanovi pretežno na periferiji, a vlastiti uopšte.

Radnici sa familijama ne plaćaju stan i to:

1.) »domari« (čije su žene kućepaziteljice)	— — — — —	1.10 %
2.) sa vlastitim kućama	— — — — —	14.66 %
Dok pod kiriju stanuju	— — — — —	83.24 %

Prostornost stanova u kubnim metrima

U vlastitoj

Prostorije	Pod najam	kući	Domarskih
sa 1 sobom	29.1	22.3	27.8
sa 2 šobe	68.2	32.8	—
sa sobom i kuhinjom	32.5	27.4	51.5
sa 2 sobe i kuhinjom	67.5	47.2	—
sa 3 sobe	117.4	108	—

Smrtnost radnika u stanovima

u stanu od 1 sobe	82 duše na svaku hiljadu
u stanu od 2 sobe	32 duše na svaku hiljadu
u stanu od 3 sobe	133 duše na svaku hiljadu

Propisna prostranost za robijaša u kazni—oni 26 kubnih metara vazduha.

Na jednog člana porodice naših radnika otpada

Kvalifikovani radnik	Nekvalifikovani radnik	Radnica	Namještenica
stan od sobe 8.87 m ³	6.32 m ³	12.13 m ³	10 m ³
od 2 sobe 13.59	10.4	—	—
od sobe i k. 8.32	4.51	11.50	9.68
od 2 sobe i k. 18.1	11.65	19.42	16.18
od 3 sobe i k. 21.4	30	22.66	=

PROSJEK

Član porodice kvalifikovanog radnika ima u stanu 9.64 m³ vazduha;

Član porodice nekvalifikovanog radnika ima u stanu 6. 32 m³ vazduha;

Radnica ima u stanu 12.13 m³ vazduha;

Namještenik ima stan sa 10.56 m³ vazduha;

80.35 % slučajeva radnici sa cijelom svojom porodicom stanuju u stanovima čije se kubature kreću između 22.3 i 32.5 kubnih metara.

Ako se uzme da jedan član radničke porodice prosečno 6 sati spava u ovim grobnicama, on za to vrijeme izluči 135 ugljenooksida, kojima truje sve živo oko sebe.

Život u radničkoj sobi. Sve u jednoj sobi: spava, jede, boluje, umire, rada, pere, živi; sve u jednoj sobi: bračni drugovi, odojčad sa odraslima, braća sa sestrama.

Zdravlje: slab apetit. glavobolja, reumatizam, bronhitis, vrtoglavica, rak, zapaljenje pluća, tuberkuloza. Ove bolesti naizmjenično ruše život sad jednog sad drugog od mnogobrojnih članova ovog živog groblja.

Dalje posledice: Opadanje fizičke snage. Opadanje volje i tupa ravnodušnost, pijančevanje, prosjaštvo i mržnja na posao.

Ogrijev

Mjerilo uzeto za besposlene radnike.

U mjesecu januaru:

zagrijevalo svoj stan	61.11 %
nije zagrijevalo	38.99 %

Skupoća stanova koje radnici plaćaju

	Kvalifikovani radnik	Nekvalifikovani radnik	Radnica	Namještenik
Stan od sobe	132.50	108.50	95	174.50
Od 2 sobe	257.50	108.—	—	—
Od sobe i kuh.	190.23	159.53	218,5	225
Od 2 sobe i k.	324.10	320	566	533.—
Od 3 sobe i k.	680	700	700	—

Mi smo rekli da radnički stanovi vlastiti uopšte, a iznajmljeni (pretežno) na periferiji. Vidili smo kolika je prenatrpanost po tim periferijskim stanovima. Vidili smo kolika su stradanja u tim jazbinama. To je stradanje, koje dijeli većina stanovnika ovoga grada. Jer, nema sumnje, da je većina toga stanovništva isključivo radni narod. U to isto vrijeme u centru zijaju prazni stanovi, dovoljno udobni za stanovanje, dakle u isto vrijeme dok se periferija guši i sve više prenatrpa. U ovim radničkim kvartovima smrt je olakšanje. Vijek je vrlo kratak. Ostaje nesrazmjern broj udovica i siročadi.

Za radnike i njihove porodice kao ogromnu većinu stanovnika varoši i jedinu produktivnu klasu pitanje zahoda, dubrišta, kanalizacije, vodovoda, elektrike u kući i na dvorištu, suhoća stana, svetlosti i vazduha, zabrana prenatrpanosti, pravilnog čišćenja i dezinfekcije, uređaj za kuvanje, pranje, kupanje i stotine ostalih potreba isto je tako važno za održanje zdravlja, života i produktivnosti, koliko i proširenje ulica i kanalizacije. Budžet n.p.r. sarajevske opštine od 60 miliona dinara, koji što posredno, što neposredno u stvari ostvaruje radnička klasa, ni jednom parom nije potrošen na ublaženje situacije u radničkim kvartovima u saglasnosti sa gornjim potrebama. Sve opštinske uprave od njezinog postanka nisu učinile ni korak, da podignu kult stanovanja, da uklone potstanarstvo, ili da se na koji bilo način stanbeni odnosi radnika dovedu bar na snošljiviji nivo, ako se ne može govoriti o višem nivou.

79 % stanovnika u Sarajevu nema nikakve blagodati. Kakva je njima korist od kanalizacije, krpeljanja asfalta, od vodovoda, od elektrike i plina, pa i od samih parkova, muzeja i tramvaja? Oni krvavo doprinose za sve te uređaje, a samo neznatna manjina to iskorišćuje. Kada bi se novac utrošen za tu reprezentaciju grada, na vrijeme utrošio na plansku izgradnju higijenskog Sarajeva i radničkih stanova, imali bismo dragocjene tekovine, preče od svih raskoši, koje sve manjem broju služe.

Maćuhinski postupak opštine prema radnom narodu, i njezino nikakvo staranje za tu ogromnu većinu stanovništva, dovelo je dotle da radnik mora plaćati lihvarske kirije za svoje jazbine po periferiji.

To je opšti pogled na stanbene prilike radnog naroda u Sarajevu. Stanje koje je Radnička Komora stvarno utvrdila. Međutim, da i muslimanska žena živi po ovim jazbinama, to je izvan svake sumnje.

U vezi sa svojim svakidašnjim poslom prolazio sam kroz sarajevske mahale. Po sirotinjskim kvartovima vidio sam odvratnu stvarnost.

Jedna kućica, a većina je takvih po sarajevskoj periferiji. Stan jedne muslimanske radničke porodice. Porodica sa 7 članova. Muž bolestan radnik. Žena radi u jednoj muslimanskoj fabrici. Nadnica 5 dinara. Radno vrijeme 14 sati. Dvoje djece. Jedna sestra 18 godina. Šiva rublje za jednog trgovca. Košulja 1½ dinar po komadu. Naravno rad prema potrebi skladišta. Dakle, neodređen i povremen. Zatim djed i baka, muževi roditelji. Stan ima jednu sobu i pred sobom ganjak. To se zove ganjak, a u stvari to je zemljište pod kućnim krovom bez stropa. Soba, od

podu do stropa 1.80 m visoka. Duga 4 metra. Široka 3 metra. Prozori mali, koji su samo preko ljeta otvoreni. Zimi su zapušeni i uljepljeni. To je soba u kojoj bračni par rada djecu, djed i baka provode svoju starost, sestra djevojka ašikuje, dječak od 10 godina i sestra od 8 godina, ako nisu gladni, nestašno skaču i igraju se vrlo često oca i mame. Brat i sestra igraju se oca i mame.

Kažu neka gospoda kako je muslimanska sirotinja, makar da je sirotinja, ipak vrijedna i svoj siromašni stan drži čisto i uređeno. Lijepo je to. Oprano nekoliko kamenica ispred vrata. dobro izriban pod i kuća ometena. Zaista kome je malo do toga da poznaje i ono što se krije za tom čistoćom, ta jalova čistoća može da mu laska. To se obično tumači uspjehom vjerskog odgoja. Ali, prati i mesti kuću, u kojoj metla i nema zašto da zapne, zaista nije težak posao. Ali je zato težak život u toj čistoj kolibici. Život uopšte.

Kolike li sreće za ovu porodicu, ako samo ima dovoljno suhoga hljeba. Međutim, u većini slučajeva, hljeb je rijetka poslastica. Redovna je hrana mandra ili palenta. Naravno najviše suha. Ova radnička porodica i pomasti mandru. Ali ne maslom. Mandra se pomasti svijećom lojanicom, ili negde pred mesarom odbačenim otpkom od loja, koji je već u raspadanju. Za tu radničku porodicu mlijeko je nepoznanica. Meso tek u bajram, kada muslimani kolju kurbane. Kalorija njihove hrane? Dovoljno je rečeno. I kalorija je sadržana, ali svakako mnogo manje, nego je dobiva pas vučjak kod poslodavca muslimana-u kojeg radi domaćica.

Ovakvi stanovi izdaju se radnicima za mjesečnu kiriju od 100 dinara. Većinom su vlasništvo Vakufa, Mergameta, ili kojeg muslimana trgovca ili zanatlije. Prema tome, odgovor na pitanje da li je to dom, glasi: Ne! To je jazbina, gdje se brat i sestra igraju oca i mame! Stan od 20 kubnih metara vazduha za 7 članova porodice. Dakle, 3 kubna metra za svakog člana. To je leglo tuberkuloze i svih drugih bolesti. Rasadnik svih najgorih zala. I društvo, naravno, kapitalističko društvo to naziva stanovima za izdavanje i vrlo brižno naplaćuje kiriju. To društvo mirno gleda rasulo radničke porodice i ujedno traži da mu ta porodica daje valjane radnike i dobre vjernike.

POLOŽAJ MUSLIMANSKE ŽENE DOMAĆICE

O životu muslimanske žene domaćice i njene porodice, sa izuzetkom dobrostojećih građanskih porodica, možemo dati sud, jednak opštem stanju građanskog braka. Međutim, radi bolje

ilustracije njezinog života i položaja u braku, mi ćemo prije nego dađemo svoj sud o tom, da se poslužimo tačnom statistikom, koju smo dobili od sarajevskog šerijatskog suda. Ti podaci govore o izvršenim vjenčanjima i rastavama uporedo u svakoj godini od rata do danas. U ovom slučaju imamo podignut zastor sa bračne pozornice, na kojoj se odigravaju sukobi diktirani isključivo ekonomskim položajem bračnog para udruženog za proizvodnju i za radanje djece. Stanje je ovo:

Godina	Vjenčanja	Rastava	Prirast	Omjer vjenčanja i rastava
1919	1215	224	991	5 : 1
1920	718	189	529	3 : 1
1921	681	185	495	3 : 1
1922	594	177	417	3 : 1
1923	589	179	410	3 : 1
1924	561	148	413	3 : 1
1925	594	154	440	3 : 1
1927	605	178	427	3 : 1
1928	588	180	408	3 : 1
1929	655	182	473	3 : 1
1930	691	178	513	3 : 1
1931	659	164	459	3 : 1
1932	572	189	383	skoro 2 : 1
1933	603	169	434	3 : 1
1934	498	165	333	2 : 1
1935	679	184	495	3 : 1
1936 januara	42	25	17	1 ¹ / ₂ : 1
S u m a	11.101	3.105	—	3 : 1

Pored ovih stvarnih podataka, pored izvršenih činjenica, postoje još i mnogobrojni pokušaji za rastavu braka. Naime, kadija je trostruko veći broj bračnih drugova izmirio. Da nije toga, rastave bi nadmašile vjenčanja. To su prazne cifre. One nam jasno govore kako je težak položaj u kojem se nalazi žena domaćica i majka.

Kod objašnjenja može biti pomjerenja i omaške da se ove porazne cifre rastava objašnjavaju kakvim apstrakcijama, brakolomstvom i slično, ali u krajnjoj analizi, u svakom slučaju uzrok leži jedino u ekonomskom položaju porodice. Nisu mjerodavna ona nekoliko slučajeva rastava kod bogatijih porodica. Uostalom i kod bogatijih porodica ima slučajeva drastično ekonomske prirode, mislim ekonomske i u smislu suprotnih djelovanja bračnih drugova. Naročito je to slučaj kod muslimanskog bogatijeg svijeta, ukoliko je žena kakova mirazača i ukoliko njen muž na svoju ruku upravlja i rasipa njen miraz. Ovo su većinom povodi za rastavu kod tih bogataša.

Medutim, naša zadaća nije da istražujemo kako u gradanskom braku kod gospode vrije i previre. Njihov krug se i onako sve više sužava. Za nas je od važnosti kako živi naša žena u braku bez ekonomske podloge, a takvih brakova je sve više, kako nam jasno govori naša gornja tablica.

Jedna fabrika sa punom instalacijom sredstava za proizvodnju mašinerija, sirovine, pomoćni materijal, savršene fabričke prostorije i pogonska snaga vođena, parna ili električna, nema života, ne može proizvoditi, dakle nije fabrika, ako u njoj nema i glavnog faktora za proizvodnju, ako nije tu i radnikova živa sila, po kojoj se ima rukovoditi proizvodnja, život i dalji prosperitet fabrike. Tako je i sa porodicom. Sa brakom. Bračni par je tu. Djeca se rađaju, ali ako taj bračni par nema odakle da crpe svoju potrebnu životnu snagu za održavanje porodice, tj. ako njegovi svagdašnji prinosi ne odgovaraju potraživanjima porodice, onda to takode više nije brak. Nepostojanje njegovih uslova znači postojanje svih uslova za njegovo rasulo, za njegovu likvidaciju i u formalnom pogledu. To se i vrši. Zaduživanja sa jedne i druge strane stješnjuju bračni par. Prihodi, u koliko postoje, bivaju unapred potrošeni. (Otplate i rate). Ti prihodi, koji se zvanično zovu njihovim, nisu u stvari njihovi, nego njihovih vjerovnika.

Postojeći oblik društvene proizvodnje sa svojim kreditnim sistemom zarobio je sve od reda i cijeli radni narod stoji u paučini toga kreditnog sistema. Računi se prave prema potrebi, dakle vremenski rastavljeno, ali plaćanje je sjedinjeno. Potraživanja dospijevaju jedno vreme, dakle suprotno raznovrsnom pravljenju računa. Računi se prave ne samo prema životnim potrebama, nego i pred navalom trgovine, da robu proda, da je što prije unovči. Dužnik gubi orijentaciju. I njegovi prihodi postaju svojina vjerovnika. Tako je sve zapleteno i sve se očajno bori, gotovo u zadnjim trzajima. Plata subotom ili mjesečno očekuje se sa strahom i zebnjom. Upravo, najmiliji su dani izvan kritičnog vremena plaćanja. Nekako se lakše diše. To su dani odmora. To bi trebalo da budu dani odmora, ali napeti žvci bračnog para dok izdrži borbu sa vjerovnicima, dok opskrbi porodicu sa životnim namirnicama za budući mjesec odnosno nedelju, velim, upravo u tim danima odmora, žvci popuštaju na obe strane. Zatim prepirka, svada i lom. Nikakvog drugog objašnjenja nema tome lomu. U svakom slučaju krajnja analiza je jedna te ista — uzrok je ekonomski položaj braka. To bi bio pogled uopšte na usta-

novu građanskog braka u današnjim teškim prilikama. A specijalne prilike za muslimanskom braku, mnogo su teže. Ti brakovi se i danas zasnivaju na patrijarhalnom principu: da žena sjedi kod kuće i rađa djecu, a muž da radi, zarađuje i izdržava porodicu. Međutim, nedovoljnost i sva mizerija muževih doprinosa jedva je dovoljna za samog muža, odnosno oca. To je eksploziv, koji se lako upali. Dovoljno je da dijete zaplače i da mu se nema dati ono što traži. Lom je gotov. Žena svojim zdravim razumom prosperuje svoj položaj u braku. Svjesna je svih napora i truda što ih ulaže za kuću i za djecu. Svjesna je da radi i bez odmora. Neprestano. U svako doba dana i noći. Na svako zapomanje djeteta. Plač djece. Njezina sopstvena glad i oronulost. Živčano rastrojstvo. Sve su samo negacije građanskog braka. Put u katastrofalan sukob sa mužem. Nastupa reakcija i na drugoj strani, na strani muža. Revolt u raznim oblicima. Pijančenje, kockanje, blud, i sve moguće pojave buntovne reakcije povrijeđenog, poniženog i do bestijalnosti eksploatisanog muža radnika — manuelnog ili intelektualnog radnika, svejedno. Nestaje kredita. Započinju sudska proganjanja. Zapljena plate. Zapljena pokušaja. Telal i njegov doboš. Deložacija iz stana. Javni napadi vjerovnika. Ulične tuče, svade i ubistva. Policijski i sudski progon. Zatvor i robija. Sve druge uvrede i poniženja. To su perjanice današnjeg građanskog braka, pa prema tome i muslimanskog braka u radnim masama naroda.

Dakle, u nekom udobnom položaju muslimanske žene, koja je domaćica i neproduktivna nema ni govora. Tablicu smo time objasnili, a tablica nam je otkrila tržno naličje i suštinu užasnih muka žene domaćice.

Ovde se svom silinom, neodoljivom silinom opravdava ženin zahtjev da se izjednači sa muškarcem. Time se ujedno ukazuju i direktive po kojima treba upravit akciju žene za njeno izjednačenje. Ženski pokret, kada je nauimio, da i muslimansku ženu organizuje i privede u borbu, on se mora rukovoditi prvenstveno ovim momentima iz braka. A kako je tu u pitanju brak širokih masa radnoga naroda, razumljivo je da ženski pokret mora naći puta i načina da dođe u dodira sa tim masama. Ovde ne treba mnogo premisslanja. Žene treba da znaju da su upravo radne mase, radnički pokret, njihov prirodni saveznik s obzirom na shvatanje braka i bračne sreće. Naravno riječ je samo o ženi sa svim njenim prirodnim atributima. Ako se priznaje ženi veličina materijalnog poziva, a ne pomislija da se ona i materijalno nagradi za taj svoj trud i rad, da se taj njen poziv ozakoni kao

javno zvanje, javni rad, onda je to samo laž, obmana, demagogija i cinizam prema ženi materi. Protiv toga i muslimanska žena u organizaciji ženskog pokreta treba da se bori sa svojim drugaricama i to da se bori do predaha. Sa punim elanom. Ženski pokret zato treba da organizuje muslimansku ženu.

POLOŽAJ MUSLIMANSKE ŽENE KUĆNE POMOĆNICE

Osim žena uposlenih po fabrikama, radionicama, kancelarijama i onih neproduktivnih domaćica inače stradalnica, postoji među njima i red kućnih pomoćnica, ili kako se u građanskom društvu zovu »služavke«. Prema anketi, održanoj nedavno u Beogradu po pitanju kućnih pomoćnica, tvrdilo se da u celoj zemlji ima 58.394 žene u tome poslu. Od toga, kažu, samo 0.3 % otpada na muslimanke. To znači sve 175 »služavki« muslimanki u celoj zemlji. To je apsolutno netačno. Zna se i moguće je utvrditi da u samom Sarajevu ima skoro toliki broj kućnih pomoćnica muslimanske vjeroispovjesti. Međutim, da se ovako griješi, uzrok je što te radnice nijesu prijavljene kod okružnih ureda. Inače, kako se onda može objasniti činjenica da tolike hiljade muslimanskih siromašnih žena i djevojaka ipak čestito i pošteno žive, bar do sada, ako ne činjenicom, da one moraju nešto raditi, t.j. mora da su iznajmljene u koga bilo i da je druga vrsta posla isključena osim kućnog s obzirom da su te žene iz bivših agnjskih i begovskih porodica, dakle žene koje znaju raditi samo dva posla: domaćinstvo ili ženski ručni rad. Da je njihov ženski ručni rad potisnut sa tržišta, o tom nema sumnje. Ukoliko da ga ima, to je rad djevojaka iz imućnijih porodica, dakle samo djevojačko ruho. Ovaj pak slučaj važi isključivo za djevojke iz kasabe i sa sela. Zna se, da je evropska civilizacija i u tom pogledu učinila prevrat. Djevojačko ruho sve više potiskuje kućni evropski namještaj. Spavaće sobe, trepezarije i slično. Dakle, ženski ručni rad danas je stvarno u muzeumu i kao neka egzotičnost služi u prometu i može računati samo na strane turiste. Dakle, vrlo nezahvalan posao. Muslimanska žena u njem ne može naći hljeba. Drugo joj ne preostaje, ako uopšte želi da živi i da očuva svoj »orz i obraz«, nego da se prihvati kućnog posla. Doduše ima ih koje se bave šivanjem bijelog rublja. To je konfeksijski rad za trgovce, ali kako smo već ustanovili vrlo mizerno plaćen. Osim toga taj rad je pod udarom fabričke konkurencije. Kao u svemu tekstilu, manufaktura je i ovde potisnuta. Dakle, mnogobrojne čestite djevojke i žene iz muslimanskog društva mogu da zarade u do-

maćićkim poslovima kao kućne pomoćnice. Zato srazmjerno broju likvidiranih feudalnih porodica, likvidiranih u tom smislu, mi možemo ocijeniti, da je broj žena muslimanske vjeroispovjesti u kućnoj posluži mnogo veći. On se diže na hiljade. To će se obistinuti, ako bude donesen zakon o kućnim pomoćnicama. Naime u vezi sa pomenutom anketom u Beogradu, izraden je projekat zakona o kućnim pomoćnicama, koji će biti predložen članovima ankete, a poslije podnesen vladi. Kažem, tada će se obistinuti da je brojno stanje muslimanskih žena na tom poslu mnogo veće.

Ovim zakonom, osim gornjeg, ima da se objasni i jedna druga stvarnost. To, kako je muslimanska žena — neuka i neobavještena, neprosvjedena i naivna do djetinjstva — predmet eksploatacije. Začudo, upravo onih dobrih muslimana, koji svoje muslimanstvo uzdižu do oreole svetosti. Saznaće se istina da muslimanke kućne pomoćnice rade u njihovim domovima po 18 sati. Rade sve. Od pranja kuhinjskog suda do dječije rubenine. Od cijepanja drvna do trke po čaršiji za najmanji čejif kojeg god bilo člana porodice svoga poslodavca muslimana. Da je nedjeljni odmor nepoznat. Da su plaćene 50 dinara mjesečno. Znam jednu bogatu sarajevsku muslimansku porodicu, koja drži 4 kućne pomoćnice muslimanke i plaća ih sve skupa sa 400 dinara mjesečne plate. Znam nekoliko muslimanskih porodica u Sarajevu, koje drže kućne pomoćnice besplatno. Kaže, uzela je »pod evlad« tj. kao svoje dijete do udaje, zato je ne prijavljuje ni kod okružnog ureda. Obično je izgovor da je djevojka hanumina rodica. Ovi slučajevi čine da je statistika o kućnom pomoćnicama ošobljiva nepotpuna i da anketa utvrđuje tako mali procenat muslimanki uposlenih na tom radu.

Kakav je život ovih žena u domu gospodarevu u domu aga i efendija? Kako se one hrane? Kako se odjevaaju?

Redovna hrana je ostatak iz domaćinove sofore za koju ne sjeda služavka. Meso, to su kosti iza sofore, koje »služavka« ogolde. Ona ima da obliže sahane, pa da ih tek onda opere. Ona to i čini i to sladokusno. Bez sustezanja. Ona je naučena da joj je to zlo dosuđeno, da se tome mora pokoriti. U njoj ne može progovoriti ljudsko dostojanstvo. Upravo ne smije da progovori, jer sitničavi i nervozni efendija i rabijatni aga, ne samo da će je izbaciti na ulicu, nego će je i izdegeneciti. On ili hanuma, svejedno. Mi smo rekli, to je svijet, koji se uzdiže svojim muslimanstvom. Ukazuje na islamsku demokraciju. Ali, čudo kada se ima primjenuti makar i ta islamska demokracija u njegovoj

kući iza zatvorenih vrata, on je onda neumoljivi despot. Naravno prema kućnoj pomoćnici.

Spavanje. U posljednjem kutu kuće. O higijenskim uslovima nema ni govora. Uvijek se nekako zaogrče u plaštu islamskog propisa o čistoći. Veli se: neka klanjaju, neka redovno uzimaju abdest (pranje pred molitvu), pa će biti čiste. To se uvijek brižno ističe. Mi međutim i ne ukazujemo na nečistoću ondje gdje ti dobri muslimani obavljaju svoju molitvu. Dopuštamo da ta čistoća postoji. Ali, pitam te fariseje da li postoji potrebna čistoća ondje, gdje njihova »cura« spava. Kakav je njezin noćni pokrivač, našto ona legne da spava, kolika je vazdušna kubatura njenog prenočišta? Da li se njezina ložnica prozračuje? Je li uopšte moguće očistiti njezinu ložnicu? Na sva ta pitanja moguć je samo negativan odgovor. Noćne haljine gdje služavka spava, to su prnje od 50 godina. Koliko je likvidirano života pod tim starudijama. Možda i sa najopasnijim pošastima. Starudijama, koje nijesu nikad dezinfekovane. Ali one su ipak moguće da budu pokrivači i ložnice za »cure«.

Teško stanje kućnih pomoćnica muslimanske vjeroispovjesti upravo kod muslimana poslodavaca, treba da se do utamčine raskrinka.

Treba strgati maske obmane i farisejstva i ukazati na bijedu sirotinje, koja je najmanje kriva zato što je sirotinja. To će, naglašavam, da se iznese na vidjelo kada budu donesen pomenuti zakon. Drukčije je nemoguće da se obezbijedi i zaštititi muslimanska žena, u kućnoj posluži, jer nije moguće, ako se to zakonom ne reguliše, da se ulazi u te domove i da se provodi kontrola za zaštitu po Zakonu o zaštiti radnika.

Kod ovog i ovakvog stanja, zar se može biti optimista? Zar se može gledati u kakovu bolju budućnost ovih žena, osim potpunog moralnog pada? Isključeno! To naglašavam. Krajnje je vrijeme da se i u tom pravcu malo efikasnije uputi naša socijalna politika. Ne treba biti obazriv. Ako gradanska klasa traži zdrav i sposoban radni narod, neka i materijalno i moralno obezbijedi ženu radnoga naroda, koja u glavnom i jest u ovom slučaju, kao i u slučaju populacije odlučujući faktor.

ZAKLJUČAK

Prije nego završimo, potrebno je da zagleđamo i jedno materijalno zaleđe muslimanske žene, zaleđe koje su joj namrli njezini djedovi kroz vjekove. To je zajednička imovina svijetu muslimana, a zove se Vakuf. Mi nećemo biti u protivrečju kada ukažemo da Vakuf danas zauzima stav prema muslimanskoj ženi kojemu se

ne može odoliti. Dobiva se dojam nemuslimanske uloge Vakufa, kada se s naše tačke gledišta posmatra njegov rad. Uloga Vakufa u ovom području stoji u suprotnosti sa islamom.

Vakuf, kako rekосmo, to je islamska javna zaklada. Njezino dobro je zajedničko dobro svih muslimana. Ta je ustanova nastala datim zavještajima imućnijih vjernika, a svrha je u krajnjoj analizi da se muslimani i muslimanke materijalno i moralno pomažu, da se kulturno i privredno podižu, da se moralni odgoj drži u skladu sa vjerom itd., jednom riječju da se očuva muslimansko društvo kao vjerska zajednica. Međutim, mi danas vidimo da Vakuf niukoliko ne odgovara svome zadatku. Stvarno, danas on, po svom radu, ne predstavlja zajednicu svih muslimana niti zajedničku imovinu njihov. Njegovi milionski prihodi služe samo i isključivo vjerskim apstrakcijama. Tako se naime možemo izraziti kada mislimo samo na teološki dio islama. Međutim, islam nije samo teologija. On se interesuje za sve društvene manifestacije vjernika. Njegova šerijatsko-pravna ustanova, koja je u bližjoj prošlosti obuhvatala cjelokupno pravo i kod nas, jasno govori, u prilog naše tvrdnje. Činjenica da je danas svedena ova islamska ustanova samo da reguliše bračne i nasljedne odnose muslimana, i upravo da joj je to ostavljeno uporedo sa postojećim građanskim zakonodavstvom, govori da i građansko društvo priznaje Islamu da nije jednostran, odnosno da njegove ustanove mogu obuhvatiti i regulisati bar djelomično i ostale probleme te vjerske zajednice, a prvenstveno one socijalne naravi. Ako je prema tome šerijat mjerodavan da reguliše nasljedno pravo pojedinaca vjernika, time je rečeno da je njegova riječ mjerodavna i konačna i po pitanju upotrebe i raspodjele vakufske imovine kao zajedničke imovine sviju vjernika. Međutim, šerijatski sud se vješto zaobilazi. Dovoljno je, vele, da u vijeću sjedi jedan, dva ili tri kadije, rad će biti u saglasnosti sa šerijatom. Dakle, identifikovanje ličnosti kadije sa ustanovom šerijatskog suda. Zaista, kada bi ova ustanova, recimo, u Sarajevu digla svoj glas protiv toga apsurdna, bila bi anatemisana. Pitanje je da li bi šerijatski sud kao ustanova na pr. odobrio, da se u lanjskom vakufskom budžetu dotira svota od 20,000.000 dinara za podizanje hotela na tašlihanskom zemljištu. Ja tvrdim da ne bi. Ali, kako god bilo da bilo, u odnosu Vakufa i šerijatskog suda sigurno mora jedno da dode do prečišćavanja i do obračuna. Mi ćemo se ovde zadržati na samovolji Vakufa u upravljanju tim ogromnim dobrom vjerske zajednice.

Kažu volja zavještača mora da se poštuva. Tvrdnja bez osnove. Ako je jedan zavještač prije sto godina uvakufio tri mlina i jednu džamiju recimo u gradu Sarajevu u Mlinima ulici, i ako je u tom svom legatu naredio da se prihod od mlinova ima upotrebiti dvojakom, recimo, jedna polovina za održavanje zgrade mlinova, a druga polovica za održavanje džamije, pita se, je li volja legatora ostala očuvana, kada su mlino vi u Mlini ulici prestali, likvidirani i srušeni, da se tamo reguliše ulica i provede kanalizacija po planu gradske opštine. Odgovor je jasan. Likvidacijom mlinova, likvidiran je izvor prihoda od kojih je izdržavana džamija. Dakle, volja zavještača sa materijalnim uslovima koje je ona dala izmjenjena je. Dakle, volja zavještača nije neprikosnovena. Uzme li se ovo sa stanovišta islama, stvar će se još jače okrenuti nama u prilog. Ovde neumoljivo strogi islamski propis za čistoću, dakle za održanje higijene, dolazi do izražaja. Islam daje prednost provedenoj kanalizaciji, jer je to u skladu sa njegovim strogim propisima o održavanju higijene na opštu korist društva. Dakle, mlini našeg zavještača otišli su u hajir (dobro) cijele zajednice. Po vakufskim dogmatičarima volja zavještača je pogažena, ali po principima islama u krajnjoj analizi ta je volja ipak pošteđena.

Zadržavajući se za čas još na ovom primjeru, ukazaćemo i na finansijski momenat, koji je nužno nastao eksproprijacijom mlinova. Razumljivo je da je eksproprijacija izvršena uz primjernu naknadu štete za ovaj legat; ali je razumljivo i to da je tu naknadu u gotovom novcu vakufska uprava uložila u banku na »priplod«, tj. na kamate. Kažu, od kamata može da se odzri džamija. Čudne protivvrječnosti. Islam najstrožije zabranjuje kamate, a Vakuf ulaže novac na kamate, da tim kamatama održava islamsku najodabraniju ustanovu — džamiju. Džamiju, gdje se Bog slavi i ujedno krši islamska ustanova o zabrani kamata.

Ovaj primjer uzeo sam zato da ukazem kako se u društvu naših vjerskih vodećih krugova manipuliše sa propisima Islama. Za njih su ti propisi elastični, kada novac treba da se ukamati, ali su neumoljivo kruti, kada se obesiljeni legat ima da upotrebi u korist zajednice kao njeno isključivo pravo. Tada je volja zavještača neprikosnovena. Dakle, volja zavještača stoji iznad volje Islama. I konačni ishod iz ove analize jest taj da vakufska milionska dobra služe samo hodžama, naravno onim kvalifikovanim u prvom redu, onim ugojenim sa skupim palatama i njihovim sitnim satelitima, a sama muslimanska zajednica ostaje po strani u

svim svojim potrebama i oskudicama. Ostaje da moralno pada islamska kćer, da se ruši islamski brak i napokon da se ostavlja i sama vjera. I to sve samo zbog materijalne bijede. Po ovome, Vakuf ostaje hodžinska zaklada, i kada hodže čuvaju volju pokojnih zavještača, stvarno oni čuvaju svoje dohotke. Time se ukazuju konture ekonomskog klerikalizma, koji je takode u Islamu apsolutno i najstrožije zabranjen u svakom pogledu. To je ta nemuslimanska uloga našeg Vakufa, uloga, koju šerijatski sud s pravom može da zabrani. Samo treba volje i energije.

Dakle, u vezi sa našim predavanjem, mi smo se dotakli Vakufa sa željom da ukažemo na njegovu svrhu, koja osim vjerskog ima pretežno i socijalni karakter. Ako se radi o vjerskom prestižu, kojeg blagoglagoljivo ističu današnji upravljači Vakufom, onda se taj prestiž ne može postići drukčije i kroz snagu Vakufskog dobra osim ako se to dobro socijalno korisno upotrijebi.

Mnogo se govori o uredjenju groblja. Traži se estetika u groblju u znaku pijeteta prema mrtvima i u znaku parade prema inovjercima. Za ovo se zalaže i jedan uski krug građanske muslimanske inteligencije. Zamislite anomalije, i protivrečja. Huka na Vakuf, zašto ne uredi stanovne mrtvih muslimana, da izgledaju lijepo, estetski na ponos Islamske zajednice, a nikada i niko nije ustao sa zahtjevom, da se uredi stanovni živih muslimana, na vakufska zemljišta u velikim kompleksima na kojima bi trebalo izgraditi lijepo, higijenske i uzorne kolonije za radni narod iz ove vjerske zajednice.

Istina, groblja su zapuštena. Ali to nije porazno za mrtvace. Inovjerci se mnogo i neće na to obazirati. Ako im ipak dodija nečistoća, koja tamo vlada, oni će u krajnjem slučaju zatražiti intervenciju vlasti i time će se stvar svršiti. Ali zapuštena muslimanska porodica, njezini bijedni kućerci po periferiji, o kojima smo već govorili i koji su u velikoj većini vakufske dašćare, to može da se ruši. Muslimanska sirotinja u tim jazbinama može da umire od svih mogućih pošasti, da moralno propada i da plaća Vakufu kiriju od one mizerne najamnine, što je dobiva onako krvavo i poslije strašne eksploatacije bezdušnih fabrikanaata i njihove kapitalističke klase.

Ko je ostavio Vakufu te milione?

Bosanski begovi, age i spahije.

Ko su one bijedne radnice muslimanke po fabrikama sarajevskim u »Nelki«, »Diri« itd.? Nelka sa unukom Smail-age Čengića kaže da su to kćeri, unuke i praukne tih istih legatora bosanskih begova, aga i spahija.

Ali, znadu hodže da se mrtvi ne vraćaju. Ne boje se prekora. Oni mogu pašovati sa tim dobrom do mile volje, a sirotinja koja ima puno pravo na to vakufsko dobro, može i nadalje da pada i propada u moralnom i u materijalnom pogledu i da služi za eksploataciju i za stvaranje kapitala velikim preduzimačima. Može, jer upravo ti preduzimači, veliki su ahbabi hodžinskih upravljača Vakufa.

Zašto leži vakufsko zemljište u Tereziji, jednako kao i tašlihansko zemljište? Istina ovo zemljište drži u najam »Hajduk« za svoj stadion. Dakle rentira se. Ne leži. A zašto da se ono daje za igralište? Zašto se upravo na tom igralištu ne bi podigla radnička kolonija za one muslimanke, koje tako strašno pate po periferiji? Ako je riječ o potrebnom priplodu vakufske imovine, zašto se ne bi uz tu koloniju, neposredno podigla izvjesna industrija i povukla muslimanska sirotinja, bar djelomično iz pandža mlade jugoslovenske buržoazije i sklonila u jednu vakufsku radničku zakladnu industriju? Zar se to ne bi moglo izvršiti za skoro jednakom sumom koja je u prošloj godini votirana za hotel na tašlihanskom zemljištu, i zar ovo ne bi bio takode jedan rentabilan uložak mnogo rentabilniji nego hotel?

Treba znati da ovo vakufsko zemljište u Tereziji sadrži 40 dunuma površine u jednom komadu. Na tom zemljištu izgraditi jednu uzornu radničku koloniju, makar to bilo samo za muslimanske radničke porodice, značilo bi izvršiti volju legatora. Njihovo bi potomstvo u najtežim časovima time dobilo jednu šerijatsko-pravnu zaštitu. Naprotiv, Vakuf to neće. To nikad niko od sjajne gospode i efendija nije mogao ni zamisliti. To se uostalom protiv njihovim računima. Podizati radničke kolonije za muslimanske radničke porodice, za potomke samih legatora, to bi se protivilo računima za sakupljanje milionskog tezaursanog novca u raznim oblicima.

Šta dakle treba da se radi u pogledu Vakufa od kojeg, kako vidimo, nikakove koristi nema naša radnica i uopšte muslimanska žena? U ovom pogledu Ženski pokret nema legitimacije da ma šta poduzme. Međutim, ako on po jača borbu, i ako okupi muslimanske žene u svoju organizaciju, on će tu legitimaciju dobiti i time najposlije probiti puteve do pobjede, srušiti parazitsku upravu i sa pravom potmstva osnivača Vakufa učiniti da se pola imovine Vakufa troši samo i isključivo u socijalne svrhe, za zaštitu muslimanske porodice, a naročito i prvenstveno za zaštitu muslimanske radničke porodice.

Završujući, podvlačim da su uporedo sa državom, opština i Vakuf pozvani da se najozbiljnije upravi sa sudbom milionske mase radnog naroda iz muslimanske zajednice, a pogotovu muslimanske žene radnice. Krajnje je vrijeme. Inače moralno rasulo je neminovno kao rezultat teških ekonomskih prilika u kojima se ona nalazi. Radničkom pokretu se ne može prigovo-

riti u ovom stradanju muslimanske žene radnice. On je nemoćan. Njemu će ženski pokret u mnogome omogućiti da se bar donekle ublaže nesnosna saradnja drugarica i drugova muslimanske vjeroispovjesti, tj. da se ovo skroz na skroz njegovo pitanje uspješno skine sa dnevnog reda.

Sarajevo

Ahmed Ljubunčić

Bosansko-hercegovački muslimani

S osobitim obzirom na likvidaciju agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini

U vezi sa postavljenim pitanjem o položaju muslimanske žene u Bosni i Hercegovini, nužno je da se bar letimično dotaknemo njezine sredine u kojoj ona živi, društvenih odnosa koji tamo vladaju, a koji su do sada u glavnom bili prekriveni i neobjašnjeni. To je potrebno prvenstveno s obzirom na historijski razvoj ovog društva u posljednjim decenijama prošlog stoljeća i prvim decenijama — do svjetskog imperijalističkog rata — u ovom stoleću. Naročito je važno objasniti društvene odnose među bosansko-hercegovačkim muslimanima s obzirom na tekovinu naše nacionalne revolucije i sa osobitim obzirom na njezin ishod u oslobođenju od austrijske vladavine u ovim krajevima. Naravno, u granicama jednog predavanja, nije moguće iznijeti sva potrebna historijska fakta, koja u ovom pogledu igraju presudnu ulogu. To bi nas odvelo predaleko. Fakta su mnogobrojna. Historija je tu. Doduše sa tačke našeg gledišta malo nejasna, ali ipak materijal, koji se da iskopati iz mase mnogih drugih historijskih beznačajnosti. Zato je potreban poseban rad i veliki napor. Ali ipak na tom treba da se što pre poradi. Mi, međutim, u svom predavanju uzećemo u razmatranje likvidaciju agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini kao nužnu historijsku činjenicu, koja rezultira iz naše nacionalne revolucije.

Prije nego se upustimo u to razmatranje, moramo unapred naglasiti, da agrarne odnose u Bosni i Hercegovini ne posmatramo isključivo kao suštu polugu jednog feudalnog poretka. Feudalni poredak u pravom smislu te riječi sa svakim svirepostima kao u Evropi faktički nije postojao. Agrarni odnosi u Bosni i Hercegovini s te strane tek su neznatni ostaci takovog poretka. Kako mi, međutim, nemamo namjeru da zasad uzimamo u razmatranje odnos kmeta i kmetovlasnika, ovako kratka primjedba je dovoljna da nas opravda. A za nas je važno samo to, da su ti odnosi postojali i da su likvidirani u vidu likvidacije agrarnih odnosa. Ono što spa-

da u predmet našeg razmatranja jesu nužne historijske posljedice te likvidacije u okviru muslimanskog društva i o tome mi želimo da govorimo u našem predavanju.

Bosansko-hercegovački muslimani u kritičnom historijskom vremenu nacionalne revolucije, kako ćemo viditi, nose u sebi kao kolektiv dosta razvijene klice društvenih odnosa, koji danas vladaju, a koji su odnosi pod austrijskom vladavinom bili — odnosi drugoga reda. Obično se govorilo, a i danas se tvrdi u izvjesnim društvenim grupacijama, da su bosansko-hercegovački muslimani bili feudalni gospodari. Time se hoće da ukaže na cjelokupno društvo, na sve muslimansko stanovništvo u Bosni i Hercegovini. Međutim, to nije tačno i to je u najmanju ruku zablude.

Izuzev vrlo neznatnog broja muslimanskog življa po selima, dakle seljaka (najviše 15%), bez sumnje sve je ostalo varoško stanovništvo. Tačno je da je to bio privilegisan element otomanskih i austrijskih vlastodržaca, ali to još ne znači društvo feudalnih gospodara. Okupatorska politika u Bosni i Hercegovini učinila je da su ovi društveni slojevi označeni feudalnim gospodarima. Prikriveno je da je u tom društvu, kompaktno samo po vjeri i jedinstvenom samo po vjerskom fanatizmu, velim fanatizmu, jer on je kod njih tekovina, njima tuda, naturena s polja, unakrsnim političkim borbama razvijena do kulminacije, do ludila, velim prikriveno je kroz decenije, da je u tom društvu zaista postojalo oštro socijalno diferenciranje. Prikriveno, razumljivo od vladajuće klase, ali ipak nije ostalo nepoznato. Postojali su muslimanski velikaši-begovi, age i spahije kao viša odabrana klasa. Bez obzira na ustanovu o zabrani klera u islamu, ovi velikaši, kao i svi njihovi drugovi iz kršćanskih zemalja upravo su mudro tu ustanovu oko sebe kupili počam od najnižeg nepismenog seoskog hodže do najvišeg vjerskog funkcionera. Dakle, nije im nedostajao vjerni satelit

vjerskih službenika. Oni zajedno bili su viši socijalni red, izraz volje vladajuće klase. To je i razumljivo, kada je najveći muslimanski veleposjednik u Jugoslaviji — Vakuf bio njihovo ekonomsko zaleđe. Makar i malo, ali ipak ekonomsko zaleđe. Ekonomsko zaleđe vjerskih službenika, a ekonomska osnova, da se ti službenici drže potrebnog reda za muslimanske velikaše.

Vakuf, kako ćemo viditi i danas vrši sličnu ulogu. Koliko je broj ovih velikaša neznatan, o tome nam sa stvarnim podacima govori evidencija o likvidaciji agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini.

Uredbom o finansijskoj likvidaciji agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini likvidirano je 238 individualnih kmetovlasnika veleposjednika i 65.000 individualnih kmetovlasnika maloposjednika.

Naime pomenutom Uredbom u članu 1 određeno je da se svi kmetski odnosi u Bosni i Hercegovini likvidiraju. Dakle, tu uopšte ništa ne znači, da li je jedno kmetovsko selište u vlasti veleposjeda ili nije. Važno je samo to da se radi o kmetskom selištu i to se ovom Uredbom, svuda i svagdje u Bosni i Hercegovini likvidira. Prema tome likvidacija kmetških selišta je jedina zajednička interesna sfera svih muslimana koji su u vezi sa agrarnom reformom. Dok se međutim likvidacija beglučkih zemalja stvarno ne tiče jedne ogromne većine bosansko-hercegovačkih muslimana, a to ćemo odmah viditi.

Iz ukupnog broja 65.000 interesanata moraju se izdvojiti svi oni, kojima je agrarni odnos likvidiran po kategorijama V do XXVIII degresivne skale za obračunavanje isplate kmetovskih selišta. To su kmetovlasnici koji su prije rata imali feudalno osigurano blagostanje, da ne kažemo bogatstvo, a koji su isključeni iz prve četiri kategorije degresivne skale, dakle niti su siromasi niti veleposjednici.

Agrarna direkcija za Bosnu i Hercegovinu zabilježila je osim 65.000 likvidiranih kmetovskih selišta još i 25.000 likvidiranih beglučara (uzimamo za vlasnike beglučkih zemalja naziv beglučar radi kraćeg izraza). Mi međutim znamo da su pri likvidaciji kmetških selišta u Bosni i Hercegovini bili zainteresovani, a kako ćemo viditi upravo i najjače zainteresovani vlasnici beglučkih zemalja. Znači da je ovih 25.000 beglučkih interesanata stvarno sadržano u onih 65.000 individualnih kmetovlasnika i da je to ukupan broj agrarnih interesanata.

U ovom broju evidencija agrarne reforme zabilježila je 238 veleposjednika sa beglučkom i kmetskom zemljom, 24,862 samo sa beglučkom zemljom i 40.000 kmetovlasnika sitnosop-

stvenika. Ovim je likvidiran agrarni odnos po prvoj kategoriji degresivne skale za kmetovska selišta.

Daljnjom analizom, a u pomanjkanju statističkih podataka, uzimajući prosjek za veleposjed 4.700 dunuma, za jače posjednike, begove, age i spahije 470 dunuma i za sitnosopstvenike 58 dunuma kmetovske zemlje, gornji red, opet na temelju prakse agrarne reforme mijenja se i glasi:

I. Za kmetovska selišta zainteresovano je:

1) 238 veleposjednika sa 1,124.803 dunuma zemlje (1 dunum = 1000 m²).

2) 1.750 jačih posjednika uzetih po kategorijama V do XXVII degresivne skale sa 822.500 dunuma zemlje.

3) 63012 sitnosopstvenika sa 3,712.697 dunuma zemlje.

Svega 5,660.000 dunuma zemlje.

Međutim, ako sada dodamo i analizu o beglučkoj raspodjeli zemlje uzimajući za prosjek veleposjednicima 5.600 dunuma, jačim posjednicima iz kategorija V do XXII 560 dunuma, a sitnosopstvenicima prosjek od 77 dunuma s glavom na glavu, imamo sljedeće stanje:

II. Za beglučka zemljišta zainteresovano je:

238 veleposjednika sa 1,332.800 dunuma zemlje.

1.750 jačih posjednika sa 980.000 dunuma zemlje.

23.012 sitnih posjednika sa 1,687.200 dunuma zemlje.

Svega 4,000.000 dunuma beglučke zemlje.

U vezi sa kmetskom zemljom stanje (u dunumima) izgleda ovako:

Veleposjed

238 = 1,124.803 kmet. 1,332.800 begl.

Svega 2,457.603.

Jači posjed

1.750 = 822.500 kmet. 980.000 begl.

Svega 1,802.500.

Sirotinja

63.012 = 3,712.697 kmet. 1,687.200 begl.

Svega 5,399.897.

Usporedenje:

Vezujemo velike i srednje posjede, a kmetovlasnike bez begluka i sitne beglučare na drugu stranu. Prvi su bogataši, drugi sirotinja.

Dakle:

Bogataši:

1.988 lica zainteresovano je sa 4,260.103 dun.

Sirotinja:

63.012 lica zainteresovano je sa 5,399.897 dun.

Plaćanje:

238 veleposjednika primilo je za kmetovsku zemlju 50,616.123 dinara.

Za beglučku zemlju 167,600.000 dinara.

1.750 beglučara primilo je za kmetovsku zemlju 37,012.500 dinara.

Za beglučku zemlju 122,500.000 dinara.

1.988 bogataša primili su za begluk i kmetove svega 376,728.623 dinara.

63.012 sitnosopstvenika primili su za kmetove 167,371.365 dinara.

63.012 sitnih beglučara primili su za begluk 210,900.000 dinara.

63.012 siromašnih muslimana primilo je svega dinara 378,271.365.

Prema tome svaki je bogataš s glave na glavu naplatio svaki dunum zemlje poprečno po 88.50 dinara, a svaki sitnosopstvenik svaki dunum naplatio je po 70 dinara poprečno.

S obzirom na ukupan iznos površine kmetске i beglučke zemlje naime na sumu od 9,660.000 dunuma i s obzirom na isplatu te zemlje bosansko-hercegovački muslimani u vezi sa agrarom ovako su zainteresovani sa plaćanjem agrara:

Bogataša svega 3¹/₂% naplatilo je za agrar 376,728.623 dinara.

Sirotnije muslimanske 96¹/₂% naplatilo je svega 378,271.365 dinara.

Omjer u procentima:

1988 bogataša muslimana naplatili 48%.

63.012 sirotinje muslimanske naplatili 52%.

Pojedinačno zainteresovan je za isplatu agrara u Bosni i Hercegovini:

Svaki bogataš sa 189.501 dinar.

Svaki siromah sa 5.843 dinara.

Na berzi:

Bogataška hiljadarka vrijedi 60 din. beglučka. Sirotniška hiljadarka vrijedi 40 din. kmetovska.

Ovo uzimamo s obzirom na činjenicu, da su bogataši više zainteresovani sa beglučkim obligacijama, a sirotinja sa kmetovskim.

Upušati se u dalju analizu, suvišno je. I sa ovim imamo jasnu sliku.

Dakle, bosanski »beg«, »aga« i »spahija«, to su tek prazne titule. Stvarnost je da je u tom feudalnom društvu tokom historije, firmirano jedno posebno društvo, društvo siromaha od 63.012 t. zv. kmetovlasnika. Oni ni u kojem slučaju prije svjetskog rata nisu mogli opstati sa mizernim prihodima nekoliko kmetovskih selišta, nego su se morali latiti nekog drugog posla, uvijek u svojstvu samostalnog proizvođača. To je ona svagdašnja pratilica feudalnog poretka u historiji. Često se moglo po Bosni i Hercegovini zapaziti kakovu malu kafanicu, bakačnicu, sitnu zanatsku radnju, pa čak i hamalsko uže sa naslovom: »Rizabeg«, »Adembeg«, »Asimag«, »Aganspahija« itd. Silom prilika, mogao je jedan navozibeg, aga ili spahija zapasti često i u najkrajnju bijedu. Takovih je bilo mnogo. Njih je bila većina. Činjenica pak,

da je to ostalo nezapaženo tako oštro kao što se to danas drastično ističe, to je samo bitna oznaka feudalnog poretka, makar i u zadnjim ostacima njegove naturalne proizvodnje. Istina bilo je i takovih slučajeva da se radom u privredi i štednjom došlo i do manjeg beglučkog posjeda. Međutim, ti su slučajevi vrlo rijetki. Značajan uspjeh u privredi, koji bi se pokazao kod siromašnijeg muslimanskog stanovništva, mogao je imati samo građansko-privredni karakter i obično je ostajalo pri tom. Dakle unutar feudalnog društva bosansko-hercegovačkih muslimana, još prije likvidacije agrarnih odnosa formiralo se je tokom historije društvo siromaha njih 63.000 kao socijalna suprotnost prema 1988 bogataša begova, aga i spahija. Suprotnost koja je na zgarištu prošlog imperijalističkog rata, u ruševinama svoje građanske sitne privrede našla pustoš i pored toga samo još nelikvidiran agrarni odnos sa svojih 2 najviše do 10 kmetovskih selišta i po nekoliko dunuma beglučke zemlje. Da je stanje ovih ljudi zaista bilo očajno, o tom jasno govori hitna pomoć agrarne politike sa plaćanjem rente i hakova, i da je poslije ovim sitnosopstvenicima za razliku od svih ostalih bogataša kmetovska zemlja plaćena po 70 dinara na dunum pri isplati kmetovskih selišta.

Dakle, agrarna reforma u Bosni i Hercegovini rastrgala je lažne okupatorske maske sa društvenog života bosansko-hercegovačkih muslimana i mi vidimo ovo stanje:

Bosansko-hercegovački muslimani nisu zatečeni od agrarne reforme u cjelini kao feudalni gospodari. Naprotiv zatečena je neznatna manjina feudalnih gospodara njih 1988 i 63000 sirotinje t.zv. sitnih kmetovlasnika. U muslimanskom feudalnom društvu ovi su stvarno predstavljali neformiranu, dakle začetu radničku klasu. Klasu, koja je čekala agrarnu reformu da bude stvarna proleterska klasa — klasa beskućnika, dok naprotiv, ona manjina predstavlja jedan uzan krug malograđanske klase na čelu sa krupnim veleposjedom. To je tačno kao što je istina, da su naši siromašni muslimani u Bosni i Hercegovini s obzirom na svoj ekonomski položaj nosili samo lažne titule.

Prema tome nimalo drukčije, nego kao i kod ostalih naroda u historiji, mi vidimo to bosansko-hercegovačko društvo po vjeri, kako se likvidacijom agrarnih odnosa raspada u svoje sastavne dijelove.

1.) Radni narod, narod bez kuće i kućišta — proleter i jedan ogroman div mase, radnička klasa. Izuzev mali broj građanske inteligencije, uposlene u službi vladajuće klase, karirističke inteligencije zadovoljne sa unosnim položajima, zadovoljne sa samim sobom, imamo

osim naših siromašnih 63.000 sitnosopstvenika takozvanih feudalaca još i sav ostali radni narod iz ove muslimanske zajednice. To je, smijemo ustvrditi od sveukupnog muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini, onog sa sela i onog iz varoši, jedna ogromna, jedna apsolutna većina gotovo sa 80%. Prijeratni i posleratni beskućnici muslimani u Bosni i Hercegovini, upravo sačinjavaju tu ogromnu većinu, taj veliki bosanski dodatak radničkoj klasi. Da su seljaci muslimani, sastavni deo te klase, ili bar da nijesu uopšte njihov suprotnost, nego naprotiv njihov prirodni saveznik, o tom nema sumnje. Po karakteru svoga društvenog položaja, da živiti mogu samo ako faktično rade, t. j. ako su zaista neposredni proizvođači, oni su jedinstveni, a po obliku proizvodnje oni su bliski i u prirodnom savezu. Fabričko radništvo je neposredno najamno radništvo, a seoski radnik, obrađivač zemlje, pod vladom kapitalističkog kreditnog sistema, oskudan u sredstvima za proizvodnju, zaista je u krajnjoj analizi, dakle posredno, ipak najamni radnik. Prema tome sa ove tačke gledišta, radni narod iz vjerske zajednice sačinjava stvarnih 80% toga stanovništva u Bosni i Hercegovini i o tome radnička klasa mora voditi računa.

2.) Bivši veleposjednici i njihovi najbliži srodnici, možemo im dati ostatak od 20%, jesu socijalna suprotnost ostalog muslimanskog stanovništva, dakle pripadnici vladajuće klase. Jedni su dospeli do kormila buržoazije i naravno vrlo bržno održavaju svoje srodnike kao svoj socijalno-politički arsenal.

Naše postavke nisu neosnovane. To ustalom i nisu naše postavke, to su historijska fakta, nužne posljedice konačne likvidacije agrarnih odnosa polarizacije društvenih snaga u krilu tek začete industrijske proizvodnje u ovoj zemlji.

Mi smo vidili tu diferenciju u potraživanjima za isplatu kmetovske i beglučke zemlje. Prema eksozeju ministra g. Demetrovića datom u parlamentu 27 marta 1933 god. svi kmetov-

ski i svi beglučki odnosi likvidirani su za 755.000.000 dinara. Šaka veleposjednika 238 i mali broj njihovih srodnika 1750, kako smo već utvrdili zainteresovani su kod te isplate na gornju sumu sa 48%, a sve ostale mase naroda sa 52%. Uporedivajući ove činjenice, moramo se sjetiti, da su ti sitni kmetovlasnici došli tek sa svjetske klaonice, da su na domu zatekli pustoš, glad i svaku drugu nevolju, da su morali posegnuti za kreditom baš na račun isplate agrara, onda je razumljivo, da je sva ona masa od 63000 sitnosopstvenika sve što je naplatila za kmetsku i beglučku zemlju sve unapred potrošila. Vjerovnici su podmireni. Zato su se odmah morali dati na tržište rada. U najam. Zato nastaje upravo neka mala seoba naroda. Narod se sliva u jače privredne centre. Po rudnicima, fabrikama, zanatima, trgovinama, naravno kao slugu) itd. Nastaju muslimanske kolonije u Beogradu, Osijeku, Zagrebu, Splitu, Zelenici, Kotoru, Dubrovniku itd. pored Sarajeva, koje je nevjerojatno poraslo upravo prilivom ovih bijednika. Sve je ovo radni narod, koji je feudalno društvo nosilo u svojoj utrobi zajedno sa građanskom klasom i izbacilo na površinu upravo onda, kada se građanska klasa definitivno formira i istupa kao vladajuća klasa. Historijski normalan tok u razvoju društva. Međutim, njihova društvena suprotnost, stvarni bivši veleposjednici, begovi age i spahije sa neznatnim prilivom ratnih liferanata, švercera, koriste posleratnu konjukturu i prosperitet i učvršćuju svoje pozicije u novim društvenim odnosima. Danas su oni stvarni pripadnici vladajuće klase.

Eto, žena o kojoj je riječ pripada ovim radnim masama naroda, ogromnoj većini bosansko-hercegovačkih muslimana, društvu, koje nema više ništa osim svoje radne snage, dakle beskućničkom društvu, dakle proleterskoj klasi. To, međutim nije nikakvo zlo, ali je tako ono što je rečeno o položaju muslimanske žene-radnice.

Sarajevo

Ahmed Ljubunčić

Индивидуална психологија и женски покрет с нарочитим обзиром на васпитање жене

Тема прошлог предавања била је: Психичке разлике између мушкараца и жена и с тиме у вези питање једнаковредности и равноправности.

Видели смо да психичке разлике постоје као што постоје и биолошке разлике, но да о неједнакој вредности не може да буде ни говора.

Видели смо да просечна жена може да постигне исто што и просечни мушкарац, но да поједина жена може далеко и да надвиси мушкараца у појединим стварима.

Видели смо и то да је просечна жена у својој бити социјалнија, док је мушкарац у бити интелектуалнија од жене. Она је у својој суштини оријентисана више према конкретном,

према стварним потребама живота, док је мушкарац у суштини својој оријентисан више према апстрактноме, често далеком од стварних интереса живота. Једно и друго је једнако важно, једно и друго једнако вредно.

Мушкарац је хладнији, разборитији, — жена емоционалнија, бистрија. (Реч је, наравно, само о просечном мушкарцу и просечној жени). Мушкарац је логичнији, објективнији, — жена субјективнија и интуитивнија.

Та интуиција јој помаже да сазнаје оно до чега ће мушкарац доћи тек после дугог истраживања, тако у просуђивању и оцењивању и људи и ствари. („On ne nous apprend rien, nous devinons tout“ — рекла је једном жена Францускиња).

Жена тачно погађа ствари и пре но што има сигурних доказа за њих. У томе лежи и објашњење тако честе видовитости код жена.

Међутим, видели смо да је погрешно приписивати извесне психичке особине или искључиво мушкарцу или искључиво жени. Разлике су поступне, према томе искључиви Masculinum или искључиви Femininum не постоје. У сваком индивидуу постоји и једно и друго. А ствар је васпитања да доведемо до изражаја и превласти увек оно позитивније, а потиснемо оно негативно што је у нама у индивидуалном као и у социјалном интересу.

Сад долазимо до данашње теме: *како гледа индивидуална психологија на животној жени и женски покрет, особито у погледу жениног васпитања.*

Она испитује све појаве у животу жена и испитује све проблеме које им тај живот намеће у жељи да проникне у суштину поједине појаве и питања не затварајући очи ни пред којом констатацијом. Она скида вео загоњености над понеким стварима тражећи истину по сваку цену. Девиза јој је: боље да истину каже психолог него циник. Јер, као што лекар кад хоће да лечи болесника, треба најпре да постави дијагнозу, тако и сваки човек коме је стало до санације друштва. „Познај самога себе“ — стара је и мудра изрека, јер неш тако најлакше познати и друге.

Индивидуална психологија посматра човека као једну целину. Хтела би да од њега учини једно поштено хармонично биће, но отклања једнострано и претерано придавање важности сексуалности — и у томе се битно разликује од психоанализе.

Она жели да реши однос појединог индивидуума спрам друштва, да реши његово положај у људској заједници уопште и настоји свим силама и могућностима да од сваког поје-

диног човека створи корисног члана заједнице. По природи својој човек је социјално биће. Но у животној пракси видимо да су људи подељени у социјална и асоцијална бића. У дружељубиве и саможиве људе. Индивидуална психологија захтева да сви људи имају развијено осећање заједнице.

Она обара теорију о наслеђу карактера и његових особина, па тврди да се и карактер, а и његове особине развијају тек под стицајем разних околности, особито у најранијем детињству. Према томе најважнији задатак у животу придаје индивидуална психологија васпитању. *Циљ целокућног васпитања — треба да буде да створи корисне чланове заједнице и друштва.* Треба свету дати што више позитивних, оптимистичких, ведрих и храбрих људи. Храбар човек не плаши се тешкоћа и препрека у животу; он с њима рачуна, не избегава их, већ гледа да њим савлада и тако стигне до циља. Индивидуална психологија још јаче подвучи, но остале педагошко-психолошке струје, да треба будити и подржавати човеково самопоуздање, његову веру у самога себе и, његов рад.

Понављам, питање стављено у претходном предавању, а које је поставила индивидуална психологија: *је ли физиолошка разлика и раздеола улога у процесу одржања и настављања расе одлучна и за душевни животи и социјални став или није?*

Је ли жена у првome реду женка или је човек? Ако посматрамо биолошко стање и процес као централно, онда је душевни живот само последича, социјални само функција телесних процеса.

Ако су нам пак меродавне социјалне форме живота и социјални импулси развоја, онда пада значење чисто телесног и оно престаје да формира — већ бива формирано.

Поставимо ли пак у средиште човекову активност, онда је биолошки фактор само онај који потиче или задржава, а социјалност је онда само подручје (Lebensfeldraum) живота које или ожива или даје слободну могућност развоја.

Ово последње, тј. динамско схватање женскога проблема јесте уједно и схватање индивидуалне психологије.

По кој све биолошко и социјално претставља за поједине индивидуе шек материјалну базу која само условљава развој шог индивидуа, а нишопшто га не одређује. Цео женски пол посматран је као један индивидуум са свима познатим главним факторима сложеног душевног живота: осећањем мање

вредности, фиктивним особним идеалом, неуротичним животним плановима, тежњом за важношћу и компензацијом, храброшћу и осећањем, ресентиментом и протестом.

Циљ тој психолошкој анализи јесте да уклони несносни осећај мањевредности и недораслости. Посматран са становишта индивидуалне психологије цео женски покрет није ништа друго него социјални изражај оне напетости између полова, којем је крајњи задатак да искорени тај осећај мањевредности и код самих жена и да побие потцењивање којим често мушкарци разних категорија гледају на женски пол као целину.

С радошћу, међутим, морамо констатovati да што је који мушкарац у основи својој културнији и трезвенији, то је и већи феминиста, тако од обичних раденика па до највећих државника данашњице — почев од најетичнијег Масарика па до Стаљина.

Према индивидуалној психологији два су осећања основно карактеристична код људи:

- 1) тежња за надмоћности (Geltungsstreben)
- 2) осећај недораслости или мањевредности (Minderwertigkeitsgefühl)

Једна и друга особина изазивају трзавице, кризе и као последицу тога извесну неуравнотеженост код човека.

Једна и друга особина резултирају у једном: у тежњи за афирмацијом појединог човека у животу. Ту је праизвор свију здравих и болесних, себичних и племенитих амбиција. Прирођени нагон за самоодржањем испреплиће се ту са тежњом да човек нешто и значи у животу. У тежњи за надмоћношћу као и осећању мањевредности налазимо кључ узајамне уредљивости, суревњивости, несхватања и сукоба како код појединих људи — незадовољних и самим собом и ситуацијом у којој се налазе — тако и код читавих групација, код племена и код народа. Невоље и тешкоће које произвиру из свега тога можемо, на жалост, врло тачно констатовати и код нашег народа.

Онеме који пати од осећања мањевредности треба помоћи, треба га охрабрити, доказујући му да ако се његов осећај и оснива, можда, на неком реалном факту, на пр. на дефекту неког органа, психичке особине или сличном, да то не значи да он не може или уклонити тај дефект васпитањем, или да га не може на други начин компензирати. По друштво — тај крајњи идеал данашњице, сви су *позишивни доприноси људи једнаковедни и једнаковажни*, па се према томе никако не ради о томе, *ко ће бити онај који доприноси нешто св. овишем* прогресу и интересу, него о томе да *сваки* допринесе највише што може:

сваки у своме и сваки на свој начин, један у једноме, други у другоге моменту.

Природа која ствара живот, побринула се и да га одржи. Као средство за одржање живота даје надокнаду — компензацију. Тако је код свих људи па и код једног дела, код жена.

Шта је створило код жена тај осећај мањевредности, који јој се нејестиво толико подвладач?

У првome реду природа, па социјални поредак и положај у друштву и васпитање.

Сви ти моменти стварају њен осећај мањевредности и стварају као природну реакцију тежњу за важношћу, која ствара не само компензацију него чак и надкомпензацију.

У своме најбољем делу „Studie über die Minderwärtigkeit der Organen“ Adler истиче да је до своје психологије дошао баш на основу мањевредности органа. Што више изгледа да је неки орган и телу мање дорастао свим нападајима и тешкоћама живота, то више улаже физичког и психичког напора да га парализира. Врло често и успева у томе и показује већу потенцију него други нормални орган.

И женино тело јесте у неку руку „locus minoris resistentiae“ као један мање вредан орган или читав систем мање вредних органа.

Жене су вулнерабилније, болести и позледе лакше их сналазе, па ипак могу лакше да преболе и болести и позледе. Позната је њихова издржљивост и већа стрпљивост у подношењу бола.

Претстава о жениној физиолошкој продуктивности и отпорности (Zähigkeit) потиче с биолошког подручја. Посматра ли се пак њено тело као мањевредан орган, поставило се социјално мерење. И док неки људи често и претерано величају њене биолошке материнске функције, други је због тога потцењују. Њена полна припадност лепи је се као социјална мањевредност. Кад се једна жена не може већ ничим другим дотући, онда јој се каже да је ипак *само жена*. На сваком кораку може она то да осети, на сваком кораку има она да се бори против разних психолошких и социјалних предрасуда. На њој и на њеном озбиљном и савесном раду је да те предрасуде постепено сузбија. Позната бечка интелектуална радница, dr. Alice Rübke-Gerstel истиче у својој књизи „das Frauenproblem der Gegenwart“ да још и данас имамо жена робинја, кметкица које нису стигле ни до надничарке. У извесном смислу, каже она, жене су пролетерке, већина их немају никаквог поседа, већ једино своју телесну и душевну снагу и способност којом се пробијају кроз живот и доминанте је да прелазе из домаћинства очевог у домаћинство мужевево:

Ma kakav da je njihov klasni položaj, one osim svog izdržavanja nemaju mnogo od toga. Tako je u velikim posediama, pa tako i u porodici. Rađe od jutra do mraka samo za stan, hranu, odeo i izdržavanje za vreme bolesti ili u starosti. Mali broj je žena koje možemo izdvojiti kao samostalne kapitalistkinje. A kad se govori o današnjoj жени, govori se o њој као о општој, а не реткој појави.

И не само да са социјално економског становишта има робиња, каже даље Rühlova, има их и према начину живота. Овамо спада она маса беспослених жена што јури аутом по улицама, иде у лов на беле медведе бави се на велико физичким спортом, а из духовног спорта било каквом граном уметности, док у моралном погледу „живи на своју страну“ и за све се то даје издржавати од оца или мужа. „У основи и богата жена — која није сама допринела ништа у заједничко газдинство — само је племенити својеглави луксузни пас свога мужа — каже дословце ауторка — дуго она сме да ради шта хоће, но кад му прекини, он се лаћа бича и затвара своју чековну књижицу.

Дозлогрди ли јој такав начин живота, она постаје пролетерка или барем полу-пролетер.“

Мање више свагде је још њен положај секундаран по признању. Тако у приватном а тако и у јавном животу. Кадгод треба нешто стегнути у домаћинству, ту је обично прва жена. А тако је исто и у јавном животу. Поред свег устава по разним земљама, о једнакости и равноправности свију грађана, кад треба повести било какву редукцију, погађа она у првом реду жене и то оне најбрд-није, док приличан број женског и мушког баласта остаје и даље на својим позицијама. Ни материнство још није дошло до пуног социјалног признања.

Породица, кућа јесте основна заједница људи. И ма колико да три угла у њој држи жена, одлучан је у њој ипак мушкарац. У западно европској цивилизацији је још увек патријархална; има примера додуше и у којима је обрнут ред „наопаки“, тј, где је жена главно командујући у кући, но то су ипак ређи случајеви, и атмосфера у њима није увек најбоља. Ту је жена у револуционарном ставу, јер се диже против уређења такве породице, која не води довољно рачуна о њеној духовној личности, па услед тога ремети кућни мир.

Кад жена не само *што хоће* да је економски независна, већ и мора да привређује

ван куће, сматра то јавност у већини само као невољу данашњице, а не виде да невоља долази само од преоптерећености жене. Да томе доскоче, желе да је „врате породици“ уместо да јој олакшају живот у њој.

Па и жена сама се тешко или никако не одупире идеолошком утицају околине презајући од сумњичења да је рђава жена или мати, па жртвује своју личност интересу заједнице. Па ипак она у тој заједници заузима тек секундаран положај и као жена, мати, ташта, свекрва, снаја, сестра. Централна личност увек је мушкарац — муж, отац, син, зет, брат.

Све је то резултат погрешног васпитања како мушкараца тако и жене.

Шта је задатак васпитања, то смо већ рекли. Специјални задатак жениног васпитања треба да буде: *да се доведе до кршићне афирмације њене позиције у свећу уошћене и до храбре и одважне иницијативе у свима животињим задацима*. Да она своју улогу прихвати, треба да јој та улога изгледа и „добра“. Живот, свет, друштво мора јој дати утисак предела у коме се „да живети“. У обрнутом случају она ту улогу неће хтећи да предузме и саботираће можда своје животне задатке. Уместо да друштво васпитањем буди храброст и самопоуздање код девојака, друштво им показује традиционални женин положај — положај другоразредни и то онда ствара ил. страх пред женскости или револт против ње.

Успе ли се с васпитањем девојака у томе да се доведу до неке покорности, створила су се од њих потчињена бића; а не успе ли се, развили су се самосвесни људи који протестују против потчињености своје или свога пола.

Кажу, да васпитање почиње већ у мајчиној утроби. Психолошки то значи да се она у својим мислима и осећајима спрема за свој васпитни задатак.

У грађанским породицама спрема се де-тиња опрема с *плавим и роза машиницама*. Мати већ види будућност свога детета и радује јој се. Друкчије гледа сина у будућности, друкчије кћер. И тако је у већини случајева све до скоро кћери била већ у мајчиној утроби одређена друга судбина но сину.

И онда се то дете најзад и роди. Појава тог новог грађанина поздравља се или с одобравањем или с резигнацијом. Колико је већ одојчади чуло разочарани усклик: „девојчица!“ А колико отаца неће ни да поздравља жену, ако му је родила девојчицу, а он је желео сина; а коликим треба неколико дана

и месеци да се помире са својим разочарењем. Али и ту као да се побринула мати природа. Баш та нежељена деца заокупљају и заробљују доцније читаву њихову личност. Више но и један син и једна друга нада.

У владалачким породицама, где једино синови имају право наслеђа, њихово се рођење објављује двоструким бројем топовских хитаца но рођење кћери. И добро примењује Rühlova како је чудновато да су и многе грађанске, па и сељачке и радничке породице слично тако кнежевски расположене.

Тако од рођења па кроз цео живот. Још као мала деца, потпуно несвесна својих полних разлика, она виде и осећају да се друкчије цене мушка, друкчије женска деца.

У многим нашим селима жене још и дандави устају, кад испред њихове куће пролази мушкарац. макар то био и дечак од петшест година. Што је још горе: у понеким нашим селима број деце је барем деветоро. Упада у очи огромна већина дечака. Испитујући ту појаву дознали смо ово: важност се полаже само на мушку децу, једино њих пазе и хране, док женско дете препуштају судбини.

Да наведемо неколико примера из грађанског васпитања. Ма да су одојчад разнога пола врло налик једно на друго, обично се већ у најранијем детињству констатује: „прави дечак“ или „права девојчица“.

Нешто доцније деца већ трчкарају. Оба пола у једнаким хаљиницама. Заменују им полове. Понос, ако страни људи помисле за девојчицу да је дечак. Постижење, ако је обрнут случај „*шћја зор девојчица?*“ Дечак падне и удари се: „*ух, један дечак, ђа да ђлаче*“. Девојчица јури „*ух, девојчица не сме да је шако дивља*.“ Дешава се кад је девојчица дивља да људи са стране то критикују, а родитељи помало у неприлици изјављују „*знате, тако смо желели сина!*“ Јер, ако се син бије, гађа каменицама или срља у вратоломије, онда се с неким поносом каже „*прави мушкарац*“.

Женска деца често и несвесно подражавају дечаке у тим особинама: 1) јер им се тај начин више свиђа, 2) јер им се чини да би родитељи, поготово отац, више уживали у сину. То не ваља нипошто пуштати, јер ће та деца једном много патити, кад дођу до свесне констатације, да су „само девојке“. Живот ће их затећи неспремне и оне ће морати врло много енергије да утроше на своје преоријентисање, ако то још уопште буде могуће.

Полна диференцијација продира чак и у игру. Не морају се девојчице радије играти

с луткама, а дечаци с камењем. Где је више браће и где се не прави разлика сви се са свим играју. *Одрасли* гурају дечаку војнике, пушку, ногометну лопту, бискил и т. д., а девојчици лутку, колица, кујну и сл. И при избору књига је слично: колико пута се каже за поједине књиге „само за дечаке, или само за девојчице.“ А колике девојчице ипак уживају у Жил Верну, Карл Мају и сличним делима.

Па и у причама што се деца причају женско чељаде има обично потчињену улогу.

У већини породица деца од најранијег детињства могу да констатују једно: отац и мати нису исто, не раде исто, не могу исто, не смеју и не вреде исто.

На жалост, још су увек ретки они бракови у којима родитељи претстављају деци у првоме реду људе уопште, а онда тек мушкараца и жену. А све те утиске најранијег детињства понеће дете са собом у живот. У свима љубавним конфликтима, у свима брачним тешкоћама, у свој проблематици сексуалног живота искршава човеку пред очи слике из његовог породичног круга. Према томе те прве године детињег живота одређују његову будућу аперцептивну форму.

Школа може *мало* да измени, каже индивидуална психологија, често само подвлачи полну разлику. И где постоји коедукација, у већини случајева значи она тек коинструкцију. Колико пута чту девојчице у њима како наставник каже с прекором:

— Стидите се, дечаци, девојчице боље рачунају од вас. Као да је то само по себи разумљиво да дечаци то треба боље да знају. А колико пута су девојчице похваљене, јер су показале „мушку памет“.

Кад родитељи гледају дечака сведочанства, траже код сина најпре оцену из рачуна, док код девојчице гледају најпре на понашање и вредноћу.

За сина значи школа једину дужност, док за кћер постоји и породица и кућа. После школе, дечак често или иде да се игра, или ленствује с књигом или новинама у руци, док девојчица треба да помаже у кући или да ради женски рад. „Дечаки имају више слободe, готово је једнодушни закључак девојчица. И заиста од 14—15 година дечак се често отпади од куће, и скита се много сам околу. Девојчица из „добре грађанске куће“ не сме никуд сама да излази. С њеним девојаштвом престаје и њена дотадања слобода кретања, док за младиха с развојем тек почиње. Код њега свест о мушкости ствара осећање надмоћности, код ње мање вредности.

Кад је у питање школовање деце у сиромашнијим круговима, на више школе полазе синови, док многа често даровитија кћи остаје код куће и мора да одабере звање које ће јој најпре турити хлеб у руке.

Много се критикује и подвлачи „ситничавост“ женина, њена педантерија или кратковидност. И то се може објаснити тиме што она одвише тумара по кући, па услед тога не може ни да стекне велик хоризонт, преглед, велики потез, јаку иницијативу, самосталност и срчаност. То јој недостаје и у опхођењу с људима. У грађанским породицама се много више пази на избор њеног друштва него дечаковог. Он се обично игра и туче с ким стигне, док се код девојчице пази на избор.

Девојке се често васпитавају да мушкарца уопште не познају. Сliku мушкарца стварају према оцу и брату, па стога закључују „мушкарца је такав и такав“, уместо да кажу такав је и још друкчији.

И зато је коинструкција боља, ако већ не коедукација. Један и други пол имаће прилике да упозна узајамне плусеве и минусе, и то онда мора код оба пола пробудити узајамно поштовање и осећај једнаковредности.

Погрешка у васпитању јесте и недовољна сексуална обавештеност девојака са стране родитеља и лекара. Све у свему; предности које мушко биће свестрано добија на велико привлаче. Стога није никакво чудо, каже Адлер, што код многих девојака видимо да као своју идеју водиљу носе у себи мушки идеал, било као неиспуњену чежњу, било као мерило за процењивање свога држања или начин како ће наступити и деловати. Ако не могу директним агресивним поступком да дођу до признања, оне онда иду заобилазним путем да стигну до циља и покажу онде своју надмоћност.

Све појаве и мушкобања, као и принцеастих жена проистичу из тог претпостављања мушкараца у животу. Утези што их девојка у многоме добија васпитањем јесу негативне природе. Васпитање делује на девојку као обесхрабрење; у њој је култивиран често осећај мање вредности. (У детињству често једна девојчица показује такве позитивне „мушке“ особине, а њен брат дечак, такве „женске“ да се каже: „ту се мати природа грдно забунила“, па ипак ћемо доцније у животу срести њега, а не њу, на првом месту.) Недостатак храбрости значи заправо страх, недостатак самопоуздања — несигур-

ност, недостатак социјалног осећања — себичност, недостатак познавања живота, — беспомоћност и слабост.

Стога и каже Адлер — да не треба превидети тешкоће под којима се врши процес душевног развоја код девојака, — и даље да не можемо очекивати потпуно измирење са животом све дотле, док нисмо изједначили жену у правима с мушкарцем.

Сви смо ми продукт нашег васпитања. Од тог нашег васпитања зависи хоћемо ли се моћи снаћи у животу или не. А васпитавамо се од рођења па до смрти. Да можемо васпитавати, потребно је да знамо и познајемо људе и појаве.

Према индивидуалној психологији, потребно је да знамо о поједином човеку:

- 1) како он стоји према љубави
- 2) како он стоји према раду и какав је у њему
- 3) како он стоји према друштву и какав је у њему

Све су те ствари везане уз сву силу најкомпикованијих проблема. Они нису за све људе једнако замршени и једнако тешки, као што нису ни сви задаци што човека чекају у животу.

Љубав са свимз својим облицима заједнице и брака стоји код жена често на првом месту. Опћенито се мисли да она највише и одговара жениној природи. Но неко је добро приметио: „Људи су упутили жене на љубав, као што су Индијанце упутили у резервације. И на крају жене су се у тој љубавној резервацији сасвим добро снашле.“ За сваког човека, а поготово за жену љубав је везана уз масу проблема. И жена их решава како зна и стигне. Опасност која често одвраћа и застрашује појединог човека од љубавних односа лежи у томе што је постала задања мушкарца да по сваку цену доказује своју мушкост, па било то лукавством, преваром или чувеним „освајањем.“ То онда разара сваку безазленост и свако поверење у љубави. То узајамно неповерење поткапа онда сваку поверљивост, па од тога онда трпи цело човечанство. Претерани идеал мушкости претставља трајно изазивање, непрестано подбадање а вечити немир. Љубавни односи повлаче за собом и заједницу у животу — брак или друге последице које су за жену често и катастрофалне. Идеални витез демаскира се често у тој заједници као бруталан мужјак. Живот у браку значи за многу жену тешку потчињеност. То доводи до „мушкога про-

теста код жена“ и претвара често брачну заједницу у пакао. Јер, како каже Адлер — као што се потчињеност у животу народа не може да подноси, исто је тако она неподношљива и у полном животу. Што је жена психички више мушки оријентисана, што је самосвеснија као човек, то ће теже подносити тај положај.

Адлер дели жене у три типа:

Први тип претстављају мушкобањасте жене које се развијају у активном мушкарчком правцу. Оне су изванредно енергичне, често љубиве, амбициозне. У свему хоће да мушкарца стигну и престигну. Често се боре против љубави и брака. Ако у њега ипак упадну, онда су бесне, кваре кућну атмосферу, јер би увек хтеле да доминирају. Мрзе све кућне послове, и тврде да немају за њих никаквог талента. Основна црта њиховог карактера јесте борба против „женске улоге“. На тај тип гледа друштво с потсмевањем и презрењем, а оне су тек израз револта и протеста против целе наше културе.

Другом типу припадају оне које иду кроз живот с неком ризицијом и показују невероватну дозу прилагођавања, послушности и понизности. Привидно се у свему сналазе и свега лађају, но при томе показују такву неспиритност и пргавост да заправо ништа не унапређују. Или опет показују нервне симптоме, слабост, потребу обзирности и тиме доказују како се таква дрсурса, такво насиље готово редовно кажњава неком нервном болешћу и онеспособљава их за живот у заједници. Оне могу бити најбољи људи, али су недорасле захтевима који се на њих стављају.

Трећем типу, по Адлеру, припадају оне жене, које додуше не одбијају улогу жене, али носе у себи мучан осећај да су као мање вредна бића осуђене да играју потчињену улогу. Оне су убеђене у мањевредност женину као и у то да је само мушкарац позван да озбиљно ствара. Оне потврђују и одобравају његов привилеговани положај. Свагда изнесе своју слабост и као да тиме траже неки обзир и потпору. И то је израз неког револта који се често у томе манифестује, да натоварују мужу и такве задатке које би оне врло лепо могле саме да изврше.

Према индивидуалној психологији карактер је тек средство како ћемо доћи до циља.

Поменути бечка ауторка дели жене по карактерима овако:

на оне	мушки	женски	надполно оријентисање
близу стварности	честите, раане	идеалне	—
нешто даље од стварности	мудре, трезвене	самилосне	фурије
далеко од стварности	љубаве	принцезе желе — љубу богиње љубави	демонске жене
сасвим туђе стварности неуротичне или оне које стварају нову стварност	протесткиње	—	пренапете жене (нове жене)

Наравно да поред тих можемо поставити још много других раздеоба.

Да се вратимо:

Тежња мушкарца да буде надмоћан над женом изазива стално незадовољство код жена. То доводи до сталне напетости и сталног потреса узajамне њихове психичке хармоније. Свака жена, каже Адлер, требало би пре брака да постави питање на свога одабраника: *какав сићав заузимаш према надмоћном мушкарчком принципцу у култури уопште, а особито у оквиру породице?*

Незадовољство, разочарења, тешкоће и невоље у заједници одбијају многу самосталну девојку од брака, и она се решава на целибат, тражећи при томе често и несвесно компензацију на друге пољу.

Покаткад се чују приговори да међу тзв. еманципованим женама има абнормалних сексуалних појава и односа. Индивидуална психологија не пориче да тога има, како међу удатим, тако и међу неудатим женама. Све те појаве своди на сексуални протест против сексуалне потчињености као и извесно незадовољење. Према томе су јој и потчињеност и њено наличје, потајни или гласни протест, карактеристичне појаве свих женских перверзитета.

Ми бисмо, међутим, овде могли подвући мишљење Елен Кеј, где она изјављује осврћући се на то питање: да она сафистичких жена не познаје и да их никад у животу није ни срела, „али да је често запалила факат, да данашње духовно префињене жене најлакше налазе код свога сопственога пола оне особине, које њихов душевни живот доводе у нафинуја треперења, дивљења, симпатије и поштовања.“

Човек је по природи полно биће, иначе је друштвено и радно биће.

Да је полно биће, човек је свестан само у неком отсеку свог живота. У детињству и старости он је лишен свога полног живота, па и у зрело доба може да буде без њега. Исто тако га ни рад не апрорбује целог века.

Али од рођења па до смрти човек је друштвено биће. Он може живети као пустињак, презирати људе, бојати их се или избегавати их, он свједно неће моћи да избегне социјалну везу којом смо сви повезани

Устеже ли се да буде друштвени субјект, биће његов објект. Цео наш социјални живот подељен је у приватни и јавни. Жена као пол не може много да бира као слободан субјект. Нашла се у друштву у чијим категоријама није видно учествовала и које јој је одредило другостепено место. Суштину жениног живота претставља данас још увек приватни живот, док суштину мушкарчевог живота претставља јавни живот. Њен је још увек оријентисан према унутра, његов према споља.

Друштву упућује жену на *мајтеринство*, као на једину њену праву функцију не питајући при томе

1) је ли та жена уопште способна да рађа друштву здраве и способне људе како у физичком, тако и психичком погледу?

2) је ли она по својим психофизичким способностима уопште способна и да подигне ту своју децу?

3) јесу ли и сви економски услови ту да она може честито да васпита то своје потомство, не само у своме интересу, већ и у интересу читавог друштва?

О проблему материнства биће овде још специјално говора; данас бих хтела само да кажем да није свака физичка мати, мати и у идеалном смислу речи, као што обратно и свака физичка немају, може да буде идејна мати.

Високи осећај материнства није продукт биолошке њене материнске функције, већ је социјалски резултат вековне културе човечанства.

Прави свој социјални терен налази жена још и данас у породици, било да је удата или не. Породица јој даје потпору и признање које јој широко друштво често ускрађује. У њој она тражи ону топлину, које јој широко друштво не даје, а без које она ипак не може да живи. Зато је готово редован случај да она готово цео свој век даје тој породици, а често и највећу своју снагу. Жене које живе сасвим саме сматране су као нека изнимка, особњаци или оне које су по несрећи тако остале. И ма колико да живот у породици

може да има и својих негативних момената, он је са социјалног гледишта ипак пунији и позитивнији но самачки живот.

По природи својој жена је дружевнија од мушкарца. Има више смисла да створи контакт. Разговорнија је, учествује више у свима персоналним стварима, поверљивија је, има више филантропског смисла но мушкарац. Па ипак јој се све те особине увек не признају, већ се приговара да им недостаје одважност, снажна иницијатива и солидарност. То изазива незадовољство па услед тога протест.

Жена игра у друштву неку улогу ако се под њим подразумева бриц-клуб, чајанке и женска друштва разних категорија. Но ако се друштво интерпретира као општина, или држава, не игра она у овој готово никакву улогу, јер ил не може директно да учествује у њиховој изградњи, или учествује као минималан проценат.

Жена има врло много позитивних елемената у себи и, према томе, она *мора добити* учешћа у целокупном уређењу друштва у коме живи.

Један од разлога што јој се то право учествовања омета и пориче јесте скепса с којом се гледа на рад жена уопште.

Њен рад се даде поделити у три дела:

1) на онај за који се каже да жени по природи одговара, (мати, домаћица, кућна послуга, учитељица, неговатељица, болничарка). У свима тим функцијама њен рад се поред свега њеног улагања или довољно не признаје или потцењује, према томе или изазива осећање мање вредности или револтирано прецењивање.

2) рад, кога се жена лађа јер хоће да је економски независна, па мора да привређује и ван куће у било коме позиву као: трговачка и занатлиска намештеница, чиновник по приватним и јавним предузећима и установама, као надничарка, земљорадница, и мануелна радница и сл.

Проблем жене ванкућне раднице скопчан је с масом компликација и о њима ће бити засебно речи. Данас да констатујемо само једно: тежина ситуације такве жене јесте у томе што је већина њих у исти мах: мати, жена, домаћица и привредни фактор ван куће. На њеном делању стоји вечито мучни печат непотпуности, и то је оно што је сатире — и потенција у њој осећање мање вредности. Убеђена сам, кад би многи наши иначе добронамерни мужеви, синови и браћа водили рачуна и били свеснији колико савесна жена пати од несигзања и разаптести и непотпуности, да би је свагда најозбиљније помогли.

Најтеже, међутим, погађа потцењивање жене изнад просечних способности; код њих је конфликт најчешћи, јер се јавља и тзв. „мушка“ потреба за политичким, научничким и уметничким делањем и стварањем.

Алтруизам и егоизам најчаче се сукобљавају у таквим женама. Ако су њихов алтруизам и осећање обавезне дужности јачи од њиховог егоизма, жеља за миром већа је од стваралачког нагона, оне се мире са судбином, крше своју стваралачку потребу, па обрачунавају са својом уметничком или научничком каријером и приносе тиме добровољну жртву култу породичног живота.

Ако је обрнут случај, оне у јавности дају максимум своје вредности, а у приватном животу претстављају „чудовиште“. Индивидуална њихова снага није увек координирана њиховијој задаћи и положају у великој заједници.

Није стога никакво чудо што се између њих рекутуирају онда такве жене које друштво назива неуротичнима, екзалтиранима и пренапетима, јер оне то у ствари и јесу. Циљ њихов је далеко од реалности ситуације, и услед тога њихова неуравнотеженост. Њихова појава у друштву је често дисхармонична, као што дисхармонично делује и појава свих оних људи разних категорија које никако не могу да се измире са својом ситуацијом.

Све су то негативне појаве које доказују да је снага таквих жена или неискоришћена или криво искоришћена или непризната. Оне би могле да претстављају једну позитивну снагу, чим би им било која друштвена заједница створила и дала слободну могућност развоја и рада.

Долазимо до фајфа ѡдукљивног жениног рада на пољу умјиности и науке?

Непрестано кљуцање и подвлачење тога да је жена досад у тим правцима минимално дала, ствара код многих иначе врло образованих жена осећање мањеврдности.

По једној прашкој статистици излази да је у Чехословачкој било од 1700—1900 године 3700 људи изнад просека, а од тога 142 жене тј. 3.83%.

Међутим, врло је добро приметила једна немачка феминисткиња: „да жена ѡред свега стигне и толико, колико стигне, најбољи је доказ њене снаге и величине, ако не и генијалности.“

Много енергије треба она да уложи тек да стигне до стандарда мушкарца. Сумирајући сав њен уложен труд и енергију, излази да

би она тиме успела да се неколико пута годишње успне на Хималаје, како је неко духовитог графички приказао.

Шта је јемство будућег хармоничног живота и развоја друштва?

Потпуно измирење сваког појединог индивидуа са његовим положајем и местом које треба да заузме у друштву, не према полу, сталешкој, племенској или националној припадности, већ према његовој спреми и способностима. *Јер ничија није заслуга или кривица што се роди у овој или таквој средини. Важно је само то што може он позитивно да унесе у средину у којој треба да живи.*

Стога треба сваком индивидуу дајти слободу у одабирању позива и рада, али при томе треба најширокије захтевати исцрпљивање и вршење дужности. То је уједно и најсигурније јемство за афирмацију сваког индивидуа у друштву, па тако и жене.

А у односима између мушкараца и жена треба поставити другарство на прво место.

Чисто човечанске односе пред сексуалне Према Адлеру — то је најсигурније јемство будућег измирења полова, то је најчвршћа база будуће породице и друштва.

Но да дође до те хармоније, потребно је да у томе правцу васпитавамо једнако синове као и кћери.

А ту има прву реч жена и мати.

А што се тиче Женског покрета, да завршимо Адлеровим речима:

„Ми немамо никаквог разлога да се супротставимо свима досадањим циљевима Женских покрета који иду за слободом и равноправношћу, него их шта више морамо криво потпомоћи, јер коначно и срећа као и животна радост овисе о томе, да ли ће се створити такви услови, који ће жени дати могућност да се измире са својом улогом жене као и о томе, како ће мушкарац бити у стању да реши свој однос према њој.“

Београд

Јулија Бошковић

Б Е Л Е Ш К Е

Прва жена претседник банке у Југославији. — Г-ђа Зора Ђорђевић, професор гимназије Краљице Марије у Београду, изабрана је марта месеца т.г. за претседника Кредитне и припомоћне задруге Професорског друштва. Г-ђа Ђорђевић је већ раније била потпретседник поменути институције, а последње године вршила је и све дужности претседника.